

Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima

*Izveštaj o rezultatima istraživanja provedenog među djecom,
učiteljima i roditeljima u sklopu programa prevencije
elektroničkog nasilja „Prekini lanac!“*

Ured UNICEF-a za Hrvatsku i ovim putem zahvaljuje svim građanima i tvrtkama koji su svojim donacijama podržali akciju „Prekini lanac!“, među kojima se ističe velikodušna i višegodišnja potpora Hrvatskog Telekomu, prvog partnera UNICEF-a u Hrvatskoj, u sklopu koje se je i provelo ovo istraživanje.

Izdavač: Ured UNICEF-a za Hrvatsku

Napisale: Jasenka Pregrad
Martina Tomić Latinac
Marija Mikulić
Nikolina Šeparović

Lektura: Ciklopea d.o.o.

Fotografija: Vanda Kljajo

Sva prava pridržava izdavač.

Prilikom korištenja citata molimo navedite izvor.

Za sve obavijesti možete se obratiti Uredu UNICEF-a za Hrvatsku.

Ovaj izvještaj ne izražava nužno službene stavove UNICEF-a.

4	Predgovor
5	Uvod
5	Upotreba elektroničkih medija u svakodnevnom životu
6	Određenje pojma „elektroničko nasilje“
8	Posljedice elektroničkog nasilja
8	Razlikovanje elektroničkog nasilja i zlostavljanja
10	Metodologija istraživanja
10	Ciljevi
10	Problemi istraživanja
11	Instrumenti
12	Uzorak
13	Postupak
14	Obrada podataka
15	Prikaz rezultata istraživanja
15	Korištenje elektroničkim medijima (računalom, internetom i mobitelom) – učestalost i svrha
15	<i>Učestalost korištenja internetom</i>
17	<i>Svrha korištenja internetom</i>
19	<i>Svrhe dječjeg korištenja internetom – usporedba procjene djece, roditelja i učitelja</i>
21	Stavovi prema elektroničkim medijima
23	<i>Povezanost stavova o elektroničkim medijima s čestinom njihova korištenja</i>
24	<i>Utjecaj iskustva nasilja na stavove djece prema elektroničkim medijima</i>
25	Stavovi odraslih (učitelja i roditelja) o dječjem korištenju internetom
28	<i>Utjecaj spola, dobi i obrazovanja odraslih na stavove o dječjem korištenju internetom</i>
29	Učestalost elektroničkog vršnjačkog nasilja i usporedba s neelektroničkim nasiljem
32	Oblici elektroničkog nasilja
34	Stresne reakcije djece na elektroničko nasilje i zlostavljanje te njihovi načini nošenja sa stresom
39	Stavovi djece prema elektroničkom nasilju
41	Reakcije učitelja na elektroničko nasilje
45	Uključenost roditelja u djetetovo korištenje internetom
47	<i>Usporedba samoprocjene roditelja i procjene djece o roditeljskoj uključenosti</i>
51	Zaključak
54	Literatura

Predgovor

Rezultati ovog istraživanja prikupljeni su u okviru školskog programa „Prekini lanac!“ usmjerenog na prevenciju elektroničkog nasilja među djecom, a koji je nastavak osnovnoga preventivnog programa „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“, poznatijeg po nazivu cijele akcije „Stop nasilju među djecom“. Dobiveni rezultati činili su nam se dovoljno zanimljivima da ih podijelimo sa stručnom javnošću neovisno o preventivnom programu te da budu još jedan poticaj za raspravu o ovoj važnoj suvremenoj temi.

Objavom ovog istraživanja želimo doprinijeti svijesti o koristima i opasnostima ovih medija za djecu, kako u javnosti tako i među stručnjacima, te razmijeniti znanja, uvide, strategije djelovanja i iskustva različitih stručnjaka i vladinih i nevladinih organizacija koje potiču sigurno korištenje internetom i drugim elektroničkim medijima te koje se brinu o pravima i zaštiti djece.

Istraživanje je provedeno u osnovnim školama koje sudjeluju u našem programu, rezultate su obradile Marija Mikulić, Nikolina Šeparović i Martina Tomić Latinac, a interpretaciju rezultata i ovaj prikaz zaokružile su Jasenka Pregrad i Martina Tomić Latinac.

I na kraju, jedna jezična napomena. Zbog činjenice da je istraživanje provedeno u osnovnim školama ponekad govorimo o učenicima, a ponekad o djeci. Također, autorice ovog izvještaja osjetljive su na ravnopravnost spolova i na rodno pitanje u hrvatskom jeziku. Kako bismo sačuvali rodnu ravnopravnost u tekstu i pitkost teksta, odlučili smo se na izmjenično korištenje obaju rodova. I to zato da bi tekst bio što prohodniji i lakši. Nekad smo pisali u muškome rodu, nekad u ženskome rodu i sigurni smo da ćete razumjeti kako se sve o čemu pišemo odnosi na oba roda.

Uvod

Ured UNICEF-a za Hrvatsku od 2003. godine provodi školski program prevencije vršnjačkog zlostavljanja pod nazivom „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“ koji je nastao u okviru akcije „Stop nasilju među djecom“. Do 2011. u program je uključena 301 škola, a svaka škola koja uspješno završi svih sedam predviđenih koraka može od UNICEF-a zatražiti priznanje „Škola bez nasilja“.

Na susretu 2007. godine, prilikom osnivanja „Mreže škola bez nasilja“, predstavnici škola (ravnatelji, stručni suradnici i učenici) posebno su istaknuli da se sve više nasilja i zlostavljanja događa putem interneta i mobitela, da postojeće znanje unutar škola o prevenciji vršnjačkog nasilja nije dostatno za sprječavanje ovog oblika nasilja te da su učitelji i roditelji u prosjeku znatno manje vješti u korištenju elektroničkim medijima od djece. Predstavnici škola bili su poprilično uznemireni porastom elektroničkog nasilja i pozvali su na proširenje postojećeg programa.

Ured UNICEF-a za Hrvatsku je u suradnji s Hrabrim telefonom, koji je već tada bio aktivan na ovom području te provodio istraživanje o ponašanju djece na internetu, 2008. godine pokrenuo javnu kampanju „Prekini lanac!“ s ciljem sprječavanja elektroničkog nasilja među djecom. Javna kampanja sastojala se od TV-spota, plakata i letaka za djecu i roditelje, koje su dijelili svi pružatelji internetskih i mobilnih usluga na prodajnim mjestima, kao i letaka za učitelje, koji su se zajedno sa svim ostalim materijalima nalazili na *web* stranici www.prekinilanac.org. Tijekom 2009. godine osmišljen je i pilotiran školski preventivni program „Prekini lanac!“ koji je usmjeren na prevenciju elektroničkog nasilja i zlostavljanja te koji je zamišljen kao integralni dio (nastavak) našega osnovnog programa „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“. Sastavljen je od radionica za učitelje, roditelje i učenike koje su oblikom primjerene tematskim učiteljskim vijećima, roditeljskim sastancima i satovima razrednih odjela, a zamišljen je ponajprije kao poticaj za promišljanje i poučavanje o ponašanju u ovoj novoj vrsti medija. U provedbu Programa prevencije elektroničkog nasilja do sada je uključena 31 škola, a na početku njegove provedbe u uključenim se školama provelo istraživanje među djecom i odraslima o iskustvima i stavovima djece i odraslih pri korištenju elektroničkim medijima (računalom, internetom i mobitelom).

Upotreba elektroničkih medija u svakodnevnom životu

O internetu i suvremenim informatičkim dostignućima posljednjih se godina govori više nego o svim ostalim medijima zajedno. Broj korisnika iz godine u godinu raste, a internetski su sadržaji sve bogatiji i raznolikiji. Sve je više novih stranica o različitim temama, a razvijaju se i mogućnosti komunikacije među korisnicima. Internet je dostupan i velikima, i malima, i onima koji znaju mnogo, i onima koji ne znaju gotovo ništa, i onima koji imaju dobre, i onima koji imaju loše namjere. Neki autori koji proučavaju ovu pojavu sve rođene od 1977. godine pa nadalje, nazivaju net-generacijom, prvom generacijom koja je rođena okružena računalima, internetom i videoigrama.

Internet postaje sve privlačniji djeci i mladima zbog niza mogućnosti koje pruža. Prednosti i dobre strane interneta su:

- učenje, jer omogućava pregled najnovijih spoznaja i rezultata istraživanja te prikupljanje podataka za pisanje školskih seminara i projekata;
- brza dostupnost informacijama, od akademskih istraživanja i mogućnosti putovanja do podataka o školama i fakultetima, različitim proizvodima i slično;
- lako i brzo pregledavanje aktualnih vijesti (npr. čitanje dnevnih novina i vijesti, vremenske prognoze, sportskih rezultata, vijesti o kulturnim događanjima i slično);
- omogućava kupnju različitih proizvoda, olakšava planiranje putovanja ili daje mogućnost rezerviranja karata (npr. karte za koncert, utakmicu ili autobus);
- predstavlja izvor zabave, npr. igranje igrice s drugima na internetu;
- omogućava komunikaciju s ljudima te brzo i jednostavno dopisivanje s vršnjacima i ljudima u različitim dijelovima svijeta;
- omogućuje razmjenu iskustava, mišljenja i informacija s vršnjacima i odraslima sličnih interesa ili problema (npr. stranice za obožavatelje poznatih pjevača i glumaca, ljubitelje biciklizma ili nekih videoigara, razni forumi na pojedine teme i grupe podrške itd.);
- djeca i mladi uče pisati – pisanje je dominantan način komuniciranja putem interneta i mobitela;
- potiče razvoj kreativnosti;
- uči djecu i mlade rješavanju problema i potiče razvoj strategija za selekciju informacija.

U današnje vrijeme djeca i mladi odrastaju u svijetu koji se u mnogočemu razlikuje od onog koji poznaju njihovi roditelji i odrasli. Za mnogu djecu i mlade internet i mobitel su pozitivni, produktivni i kreativni mediji u razvoju vlastitog identiteta. Između ostalog, informatička komunikacijska tehnologija podržava njihovu socijalizaciju i daje im osjećaj povezanosti s vršnjacima. No treba znati da su internet i mobitel, unatoč svim svojim mogućnostima, ipak samo alati. Ovisno o tome kako ih odrasli i djeca upotrebljavaju, takve će biti i posljedice. Žele li upotpuniti znanje, doznati novosti, dopisivati se i zabavljati s vršnjacima ili razvijati svoju kreativnost, neizmjereno će im pomoći. Nažalost, postoje korisnici koji žele povrijediti ili zloupotrijebiti druge. U njihovim se rukama internet i mobitel mogu pretvoriti u moćne alate.

Određenje pojma „elektroničko nasilje“

Iako se u engleskome govornom području za elektroničko nasilje koristi riječ *cyberbullying* pa su je mediji preuzeli i često koristili, nakon konzultacija sa stručnjacima za hrvatski jezik odlučili smo se koristiti izrazom „elektroničko nasilje“. Čini nam se da ova sintagma dobro odražava bit takvog ponašanja te uključuje nasilje koje se događa i internetom i mobitelom.

Willard (2004) je elektroničko nasilje definirao kao „slanje ili objavljivanje povređujućih tekstova ili slika posredstvom interneta ili drugih digitalnih komunikacijskih sredstava“. Unatrag nekoliko godina često smo bili svjedoci slučajeva kada se „obično“ fizičko nasilje snimilo mobitelom i zatim objavilo na internetu. Na YouTube kanalu lako je pronaći scene maltretiranja učenika u školi, pa i snimke na kojima učenici maltretiraju nastavnike. No elektroničko se nasilje ne sastoji samo od videozapisa nasilja. Ortega i sur. (2007) te Willard (2006) navode više vrsta ovakvog nasilja:

- različite elektroničke poruke koje sadržavaju vulgarnosti i uvrede;
- prijeteće poruke;
- ocrnjivanje ili optuživanje druge osobe slanjem glasina i laži;
- lažno predstavljanje;
- iznošenje osobnih tajni, podataka ili slika koje nisu namijenjene javnosti;
- namjerno izbacivanje nekog iz *online* grupe i sl.

Elektroničko nasilje može uključivati bilo kakav oblik višestruko slanih poruka internetom ili mobitelom čiji je cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dijete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka. Može biti u obliku tekstualnih ili videoporuka, fotografija ili poziva, a nasilje se sve češće odnosi na nekoliko oblika komunikacije, uključujući zvuk, slike, animacije i fotografije. Elektroničko nasilje uključuje poticanje grupne mržnje, napade na privatnost, uznemiravanje, uhođenje, vrijeđanje, nesavjestan pristup štetnim sadržajima te širenje nasilnih i uvredljivih komentara. Može uključivati slanje okrutnih, zlobnih, katkad i prijetećih poruka, kao i kreiranje internetskih stranica koje sadržavaju priče, crteže, slike i šale na nečiji račun. Takvo se nasilje, nadalje, odnosi i na slanje fotografija svojih kolega te traženje ostalih da ih procjenjuju po određenim karakteristikama, odnosno da glasaju za osobu koja je, primjerice, najružnija, najnepopularnija ili najdeblja u školi. Djeca katkad na određenoj popularnoj internetskoj stranici traže od ostalih da navedu osobu koju najviše mrze te da o njoj napišu nekoliko riječi, a sve s ciljem da žrtvu osramote pred što većim brojem ljudi. Nasilje na internetu uključuje i „provaljivanje“ u tuđe *e-mail* adrese te slanje zlobnih i neugodnih sadržaja drugima. Netko može staviti oglas seksualnog ili provokativnog sadržaja u ime žrtve s njezinim brojem mobitela ili njezinom adresom. Na taj način dijete, ali i odrasla osoba, može doživjeti mnogobrojne neugodnosti i naći se u opasnosti. Neki oblici uznemirujućeg ponašanja putem interneta i mobitela mogu biti počinjeni bez izravne namjere da se povrijedi drugo dijete ili druga osoba. Na primjer, netko može poslati šaljivu poruku koja će povrijediti i uznemiriti dijete, iako nije bilo namjere ismijavanja, napada i nasilja.

Elektroničko se nasilje najčešće izvodi oblicima komunikacije u kojima identitet počinitelja može biti skriven. Anonimnost počiniteljima nasilja preko interneta daje osjećaj da nekažnjeno mogu ne poštovati socijalne norme i ograničenja, što rezultira slobodnijim ponašanjem i već navedenim postupcima. Jednako tako postoje ljudi koji zloupotrebljavaju internet i anonimnost za manipuliranje i pridobivanje djece i mladih na nepoželjna ponašanja, posebno radi zadovoljenja seksualnih želja i potreba.

I na kraju, pretražujući internet i sadržaje koje nudi, djeca i mladi mogu naići na razne sadržaje koji su im, s obzirom na dob, zanimljivi i koji ih privlače, no mogu biti povređujući za njih jer još uvijek nemaju razvijene mehanizme za prepoznavanje opasnosti ili moguće razumijevanje sadržaja kojima su bili izloženi. Iako to nije zlostavljanje jer nema namjere da se nekoga povređuje, takva iskustva mogu ugroziti djecu, pa privlačni sadržaji mogu za njih postati uznemirujući. To su najčešće različiti sadržaji vezani za seksualnost.

Posljedice elektroničkog nasilja

Posljedice vršnjačkog nasilja, a pogotovo zlostavljanja, brojne su i mnogostruke. I svjetska i domaća istraživanja (Elez, 2003; Olweus, 1998) pokazuju da zlostavljani učenici imaju smanjeno samopoštovanje i osjećaj lošijeg prihvaćanja od strane vršnjaka. Dječaci imaju i smanjeno specifično samopoštovanje vezano uz tjelesni izgled. Zlostavljanje stvara dodatni osjećaj nesigurnosti, strah i izbjegavanje odlaska u školu, psihosomatske simptome, a dokazana je povećana sklonost depresijama u odrasloj dobi. U nekim se zemljama prati i dokumentira i broj samoubojstava djece, koja su dijelom posljedica vršnjačkog zlostavljanja. Učenici koji su skloni zlostavljanju također su razvojno rizični. Oni svijet u kojem žive ne doživljavaju prijateljskim mjestom i imaju povećanu potrebu za kontrolom i nadmoći drugih, te ukupnu relativnu emocionalnu hladnoću i odsustvo suosjećanja. Zbog toga ako ne reagiramo na vrijeme, dopuštamo da se stvori struktura ličnosti djeteta oko osi neprijateljstva prema okolini, agresije i potrebe za vladanjem i moći. Longitudinalno je praćenje pokazalo da je do kraja adolescencije 60% zlostavljača bilo osuđeno za prekršajna ili krivična djela, a 40% i više puta. Neka američka istraživanja govore i u prilog tome da su djeca sklona nasilju u adolescenciji i kasnije sklonija konzumiranju alkohola i droga.

Osim ovih posljedica vršnjačkog nasilja i zlostavljanja, posljedice elektroničkog nasilja katkad mogu biti i ozbiljnije od onih prouzročenih vršnjačkim nasiljem u stvarnim situacijama. Naime, publika (svjedoci) nasilja preko interneta i mobitela često je mnogo šira od one na školskom igralištu ili u razredu. Uz to, kod elektroničkog nasilja postoji snaga pisane riječi. Žrtva može svaki put ponovno pročitati što je nasilnik o njoj napisao. Dok je u neelektroničkom nasilju netko izložen povredi samo jednom, u pisanom elektroničkom obliku povreda je opetovana ili stalna, jer pisani tekst dugo stoji na internetu. Dakle, učestalost i vrijeme izloženosti nasilju nebrojeno je puta dulje od izravnog nasilja koje je jednokratano događaj. Pisana riječ djeluje konkretnije i trajnije od izgovorene. Nadalje, vrlo je mala mogućnost za izbjegavanje nasilnog ponašanja, jer se ono na internetu može dogoditi bilo kad i bilo gdje. Budući da nasilnik može ostati anonimno, velikom broju djece upravo ta činjenica olakšava nasilno ponašanje, iako u stvarnom svijetu vjerojatno ne bi bila nasilna.

Osim što anonimnost i udaljenost mogu olakšati čin nasilja i povećati stupanj izloženosti i intenziteta povrede, mijenja se i koncept nasilja. Djeca više nemaju tu sigurnost da mogu otići kući i skloniti se od nasilja. Danas, kad provode toliko vremena ispred računala, bilo da istražuju nešto za školu, igraju igrice ili se samo druže s prijateljima, djeca lakše postaju metom elektroničkog nasilja i izložena su mu toliko dugo koliko su na internetu. Činjenica da djeca i mladi koji se ponašaju nasilno mogu ostati anonimni može izazvati snažan osjećaj straha, izloženosti i nezaštićenosti kod onih koji su doživjeli elektroničko nasilje, dok onome koji se ponaša nasilno to može biti poticaj za nastavak nasilničkog ponašanja. Bez fizičkog kontakta sa žrtvom i publikom, djeca i mladi teže vide i razumiju štetu koju njihove riječi mogu nanijeti.

Razlikovanje elektroničkog nasilja i zlostavljanja

U mnogobrojnoj literaturi istraživači i znanstvenici bavili su se definiranjem i razlikovanjem nasilja i zlostavljanja. Olweus (1998) kaže da zlostavljanje uključuje zbir namjernih negativnih

postupaka koji su dugotrajni te usmjereni na istu osobu ili grupu. Negativni postupci uključuju tjelesno i/ili psihičko nasilje te izolaciju, a odnos zlostavljača i žrtve uvijek je praćen nerazmjerom snaga na kontinuumu moć-bespomoćnost. S obzirom na to da će se u ovom izvještaju govoriti o nasilju, ali i zlostavljanju, pri razlikovanju ovih dvaju termina koristit ćemo se kriterijem učestalosti nasilničkog ponašanja. Olweus (1998) uspostavlja kriterij za zlostavljanje u slučajevima gdje se nasilničko ponašanje vrši nad jednom osobom najmanje 2-3 puta mjesečno i češće. Tako će se i u ovom radu svako nasilničko ponašanje smatrati zlostavljanjem kada je ono često i opetovano (2-3 puta mjesečno i češće), dok se manji broj trpljenja nasilja (povremeno 1-3 puta u posljednjih nekoliko mjeseci i rjeđe) smatra nasiljem, ali ne i zlostavljanjem.

Metodologija istraživanja

Ciljevi

Dobra praksa koja se uvriježila u svijetu i u nas je detaljno ispitivanje učestalosti i oblika nasilja u školi prije nego što se počne s provedbom preventivnog programa. Ovakva je praksa dobra jer učiteljima, roditeljima i djeci omogućava jasan i točan uvid u pojavu s kojom se hvataju u koštac, kao i u njene razmjere i oblike. Osim što omogućava preciznije i učinkovitije preventivno djelovanje, osvještavanje ima i motivirajući učinak te ne ostavlja mogućnost nijekanja ili umanjivanja postojećega nasilnog ponašanja. Jasno upoznati s pojavom, učitelji, učenici i roditelji su mnogo spremniji poduzeti korake za njeno preveniranje. Ovakvim se istraživanjem također pojava koju želimo prevenirati stavlja u fokus pažnje svih dionika u školi, kako samim ispitivanjem tako i objavom školskih rezultata, a time izravno djelujemo protiv svojevrsnog osjećaja anonimnosti onih koji su nasilni, kao i skrivenosti samog nasilja. Premda je samo ispunjavanje upitnika anonimno, samom činjenicom da svi u školi znaju u kojoj mjeri i obliku nasilje postoji, okrećemo svjetla reflektora prema toj pojavi i činimo je javnom i od javne skrbi.

Slijedom ovakve prakse željeli smo ustanoviti koliko i kakvog elektroničkog nasilja i zlostavljanja ima u školama koje su odlučile provesti preventivni program „Prekini lanac!“. Međutim, kako je korištenje mobitelima i internetom relativno novija pojava, činilo nam se zanimljivim ispitati i kakve stavove imaju učitelji, roditelji i učenici prema elektroničkim tehnologijama (mobitelu, računalu i internetu), koliko ih koriste, na koji način i u koje svrhe, te koliko roditelji imaju uvida i utjecaja na ponašanja svoje djece u ovim medijima. Osim stručne i istraživačke radoznalosti, bolji uvid u stavove i načine korištenja elektroničkim medijima htjeli smo iskoristiti i za poboljšanje samoga preventivnog programa. Naime, već smo naglasili da djeca o ovim medijima znaju više i češće ih koriste nego odrasli, a naš preventivni zadatak zahtijeva upravo da odrasli budu vodiči djece kroz nove virtualne prostore, pa su nam ovi podatci i uvidi bili od velike koristi pri daljnjem razvijanju preventivnog programa „Prekini lanac!“.

Problemi istraživanja

1. Ispitati učestalost i svrhu korištenja elektroničkim medijima od strane učenika, učitelja i roditelja.
2. Usporediti procjene djece, roditelja i učitelja o svrhama dječjeg korištenja interneta.
3. Ispitati stavove učenika, učitelja i roditelja o prednostima i opasnostima elektroničkih medija (računala, interneta i mobitela).
4. Ispitati povezanost stavova o elektroničkim medijima s učestalošću njihova korištenja kod učenika, učitelja i roditelja.
5. Ispitati povezanost iskustva nasilja i stavova o prednostima i opasnostima elektroničkih medija.
6. Ispitati stavove odraslih (učitelja i roditelja) o dječjem korištenju interneta.

7. Ispitati učestalost vršnjačkoga elektroničkog nasilja u uzorku učenika koji su prošli školski preventivni program protiv vršnjačkog nasilja i usporediti učestalost elektroničkog i neelektroničkog nasilja.
8. Ispitati učestalost elektroničkog nasilja s obzirom na oblik, odnosno medij kojim se čini nasilje.
9. Ispitati vrste stresnih reakcija djece na elektroničko nasilje i zlostavljanje, te uobičajene načine nošenja sa stresom.
10. Ispitati stavove djece prema elektroničkom nasilju.
11. Ispitati povezanost između stavova prema elektroničkom nasilju i osobnog iskustva nasilnog ponašanja.
12. Ispitati subjektivne procjene učitelja o vlastitim reakcijama na različite oblike elektroničkog nasilja.
13. Ispitati procjene roditelja o vlastitoj uključenosti u djetetovo korištenje interneta i usporediti ga s dječjom procjenom njihove uključenosti.

Instrumenti

Za potrebe ispitivanja stavova učenika, učitelja i roditelja prema elektroničkim medijima (računalu, internetu i mobitelu), ispitivanja učestalosti i oblika elektroničkog nasilja među djecom, ispitivanja oblika podrške i zaštite koju djeca dobivaju od odraslih prilikom korištenja interneta i mobitela te praćenja učinaka provedbe programa „Prekini lanac!“, konstruirane su dvije unidimenzionalne skale¹ i upitnik² o vještinama i navikama ispitanika prilikom korištenja računalom i internetom (za učenike, roditelje i učitelje). Ovom su upitniku dodana i pitanja o uključenosti roditelja u djetetovo korištenje računalom i internetom na koja su odgovarali roditelji i djeca, pitanja o iskustvima s elektroničkim nasiljem te reakcijama i posljedicama samo za učenike, te pitanja o reakcijama učitelja na elektroničko nasilje na koja su odgovarali samo učitelji.

Koristeći se istim skalama i upitnicima gdje god je to bilo primjereno, bilo nam je moguće uspoređivati tri skupine ispitanika.

Unidimenzionalne skale su izrađene prema načelima Edwardsa i Kilpatricka (1948):

- skala stavova o prednostima i opasnostima elektroničkih medija (računala, interneta i mobitela) kraće nazvana Skala stavova o suvremenim tehnologijama i
- skala stavova o dječjem korištenju internetom.

Obje spomenute skale sastoje se od 20 čestica. Za svaku tvrdnju ponuđeni su odgovori od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem). Pouzdanost prve skale je Cronbach alpha 0,90, a druge 0,85.

Baterija upitnika **za roditelje** sadržava dvije opisane unidimenzionalne skale:

- skalu stavova o prednostima i opasnostima elektroničkih medija (računala, interneta i mobitela) i
- skalu stavova o dječjem korištenju internetom;

¹ Autorice obju unidimenzionalnih skala su Margareta Jelić i Željka Kamenov.

² Autorice upitnika su Martina Tomić Latinac, Jasenka Pregrad i Ivana Čosić.

- upitnik o vještinama i navikama roditelja prilikom korištenja računalom i internetom;
- upitnik o uključenosti roditelja u djetetovo korištenje računalom i internetom.

Baterija upitnika **za učitelje** također sadržava dvije unidimenzionalne skale:

- skalu stavova o prednostima i opasnostima elektroničkih medija (računala, interneta i mobitela) i
- skalu stavova o dječjem korištenju internetom;
- upitnik o vještinama i navikama učitelja prilikom korištenja računalom i internetom;
- reakcije učitelja na elektroničko nasilje.

Baterija upitnika **za učenike** sadržava jednu od dvije unidimenzionalne skale:

- skalu stavova o prednostima i opasnostima elektroničkih medija (računala, interneta i mobitela);
- upitnik o vještinama i navikama učenika prilikom korištenja računalom, internetom i mobitelom;
- upitnik o elektroničkom nasilju i njegovim posljedicama;
- upitnik o uključenosti roditelja u djetetovo korištenje računalom i internetom.

Uzorak

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku 23 osnovne škole iz cijele Hrvatske koje su uspješno završile osnovni program prevencije vršnjačkog zlostavljanja „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“, stekle status „Škola bez nasilja“ te prijavile svoj interes UNICEF-u za provedbu programa „Prekini lanac!“. Uzorak čini 8 škola iz velikih gradova (iznad 50.000 stanovnika), 7 škola iz manjih gradskih sredina (između 10.000 i 50.000 stanovnika) te 8 manjih seoskih škola.

U istraživanju je sudjelovalo 5.215 učenika u dobi od 10 do 15 godina (učenici od 5. do 8. razreda), 2.484 roditelja i 759 učitelja.

Među ispitanim je učenicima gotovo podjednak broj djevojčica i dječaka. Najmlađih (10 godina) i najstarijih (15 godina) učenika je najmanje u odnosu na ukupan broj, što je i očekivano jer su odabrani prema razredu koji pohađaju (od 5. do 8.), a ne godinama starosti.

Tablica 1. Učenici koji su sudjelovali u istraživanju s obzirom na spol i dob

DOB (godine)	DJEVOJČICE		DJEČACI		UKUPNO	
	N - broj	%	N - broj	%	N - broj	%
10	42	1,60 %	57	2,10 %	99	1,90 %
11	610	23,90 %	584	21,90 %	1.194	22,90 %
12	647	25,40 %	675	25,30 %	1.322	25,30 %
13	689	27,00 %	750	28,10 %	1.439	27,60 %
14	531	20,80 %	557	20,90 %	1.088	20,90 %
15	30	1,20 %	43	1,60 %	73	1,40 %
UKUPNO	2.549	48,90 %	2.666	51,10 %	5.215	

Zbog vrlo malog broja sudionika kategoriju dobi „10 godina“ priključili smo kategoriji „11 godina“, a „15 godina“ kategoriji „14 godina“ u svim provedenim analizama.

Od ukupnog broja roditelja gotovo tri četvrtine majki i tek jedna četvrtina očeva ispunila je upitnik, što je očekivana slika sastava roditeljskih sastanaka u našim školama. Većina roditelja je između 31 i 40 godina starosti, iako je većina očeva starija od 40 godina. Čini se da s godinama starosti raste i uključenost očeva u brigu oko djetetovih školskih obveza.

Tablica 2. Roditelji koji su sudjelovali u istraživanju s obzirom na spol i dob

DOB (godine)	ŽENE		MUŠKARCI		UKUPNO	
	N - broj	%	N - broj	%	N - broj	%
Do 30	64	3,50 %	5	0,80 %	69	2,80 %
31 – 40	1.091	59,50 %	254	39,00 %	1.345	54,10 %
41 – 50	635	34,60 %	337	51,80 %	972	39,10 %
više od 50	43	2,30 %	55	8,40 %	98	3,90 %
UKUPNO	1.833	73,80 %	651	26,20 %		2.484

Ovim istraživanjem još jednom potvrđujemo da je više od 80% učiteljskih vijeća uključenih škola čine žene. Premda prosječna starost učitelja varira od škole do škole, u prosjeku je najviše onih u dobi od 31 do 40 godina, a zatim od 41 do 50 godina.

Tablica 3. Učitelji koji su sudjelovali u istraživanju s obzirom na spol i dob

DOB (godine)	ŽENE		MUŠKARCI		UKUPNO	
	N - broj	%	N - broj	%	N - broj	%
Do 30	123	19,20 %	28	23,30 %	151	19,90 %
31 – 40	195	30,50 %	36	30,00 %	231	30,40 %
41 – 50	174	27,20 %	21	17,50 %	195	25,70 %
51 – 60	115	18,00 %	23	19,20 %	138	18,20 %
više od 60	32	5,00 %	12	10,00 %	44	5,80 %
UKUPNO	639	84,20 %	120	15,80 %		759

Postupak

Istraživanje je provedeno između siječnja i travnja 2010. godine. U školama obuhvaćenim ovim istraživanjem, upitnik za učenike ispunili su svi učenici od 5. do 8. razreda koji su na dan ispitivanja pohađali nastavu. U provedbi istraživanja poštivan je Etički kodeks istraživanja s djecom (2003). U svim je školama održan roditeljski sastanak na kojem su roditelji bili upoznati s preventivnim programom i detaljima njegovog provođenja, što je uključivalo i pristanak roditelja na sudjelovanje djece u ispitivanju (ali ujedno i pristanak na vlastito sudjelovanje). Upitnik za roditelje većim je dijelom primijenjen tijekom roditeljskih sastanaka, a u manjem su broju roditelji spomenuti upitnik ispunjavali prilikom dolaska u školu s drugim ciljem. Upitnik za učitelje primijenjen je u svakoj školi u isto vrijeme (neposredno prije završetka ili po završetku učiteljskog vijeća). Svima je bila zajamčena anonimnost i tajnost prikupljenih podataka.

Obrada podataka

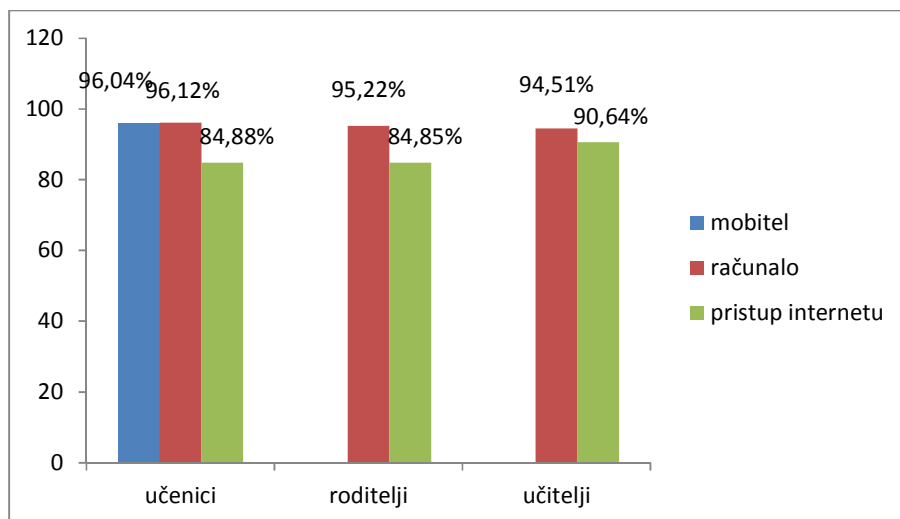
Svi upitnici nisu ispunjeni u potpunosti, stoga su uz svaki rezultat navedeni i N - brojevi sudionika na temelju kojih zaključujemo. U prosjeku, kod učenika i roditelja nedostaje oko 2% odgovora (dakle oko 100 odgovora djece i oko 50 odgovora roditelja), što s obzirom na veličinu tih dvaju uzoraka ne predstavlja problem pri zaključivanju. Učitelji su bili najdosljedniji u svojim odgovorima te, prosječno, njihovih odgovora nedostaje manje od 1%. Čini se da odgovori najviše izostaju kod pitanja kod kojih nisu unaprijed ponuđeni odgovori već se traže samostalne procjene sudionika istraživanja (npr. „Kome najčešće šalješ poruke?“; „Koliko je, prema Vašem mišljenju, elektroničko nasilje prisutno među učenicima škole Vašeg djeteta?“).

Od statističkih analiza korišteni su: hi-kvadrat test, t-test, jednostavna i složena analiza varijance, odgovarajući post-hoc testovi (Dunnet 3), Spearmanov koeficijent korelacije i faktorska analiza.

Prikaz rezultata istraživanja

Korištenje elektroničkim medijima (računalom, internetom i mobitelom) – učestalost i svrha

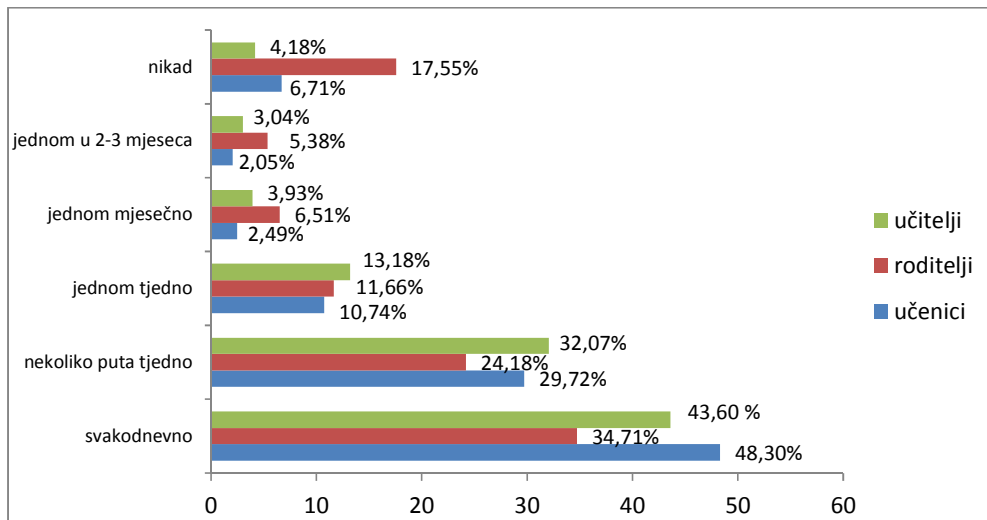
Većina učenika ima vlastiti mobitel (96%). Računalo je prisutno u većini domova (95%), pristup internetu od kuće ima 85% učenika i roditelja te 91% učitelja. Roditelje i učitelje nismo pitali imaju li mobitel jer nam taj podatak nije bio relevantan za problem koji smo istraživali, pa zato ti podatci nisu prikazani u tablici.

Slika 1. Prikaz prisutnosti elektroničkih medija s obzirom na tri skupine sudionika istraživanja

Učestalost korištenja internetom

Gotovo polovica učenika i nešto manje učitelja navodi da svakodnevno pristupa internetu, kao i trećina roditelja. Udio djece (48,30%) koji se internetom koriste svaki dan statistički je značajno veći ($\lambda^2 = 129,287$, $df = 1$, $p < 0,01$) nego udio roditelja (34,71%). Statistički se značajno veći ($\lambda^2 = 6,075$, $df = 1$, $p < 0,01$) udio učenika internetom koristi svakodnevno i u odnosu na učitelje (43,60%). Vidljiva razlika u postotku između učitelja i roditelja također je značajno veća ($\lambda^2 = 20,493$, $df = 1$, $p < 0,01$). Zabrinjavajuća je gotovo petina od ukupnog broja roditelja (17,55%) koja nikada ne pristupa internetu, što je i statistički značajno u odnosu na broj djece (6,71%) koja se ne koriste internetom ($\lambda^2 = 220,184$, $df = 1$, $p < 0,01$).

Slika 2. Učestalost korištenja internetom među učenicima, roditeljima i učiteljima

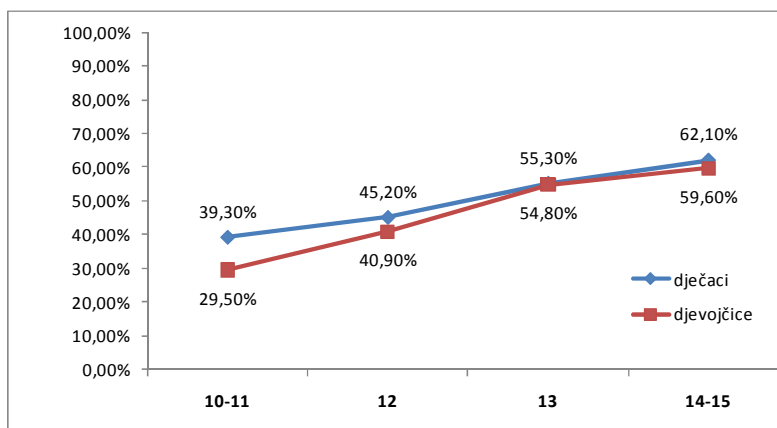
Dječaci (50,45%) su statistički značajno češće ($\lambda^2 = 11,535$, $df = 1$, $p < 0,01$) svakodnevni korisnici u odnosu na djevojčice (45,91%). Udio učenika koji nikada ne pristupaju internetu ne razlikuje se značajno s obzirom na spol ($\lambda^2 = 4,556$, $df = 1$, $p > 0,01$).

Tablica 4. Učestalost korištenja internetom među učenicima s obzirom na spol i dob

DOB (godine)	DJEVOJČICE					DJEČACI				
	10-11	12	13	14-15	ukupno	10-11	12	13	14-15	ukupno
N	647	642	684	559	2531	634	670	745	596	2645
svakodnevno	29,50%	40,90%	54,80%	59,60%	45,90%	39,30%	45,20%	55,30%	62,10%	50,40%
nekoliko puta tjedno	35,70%	33,70%	30,60%	22,50%	30,90%	36,60%	30,60%	26,30%	21,50%	28,80%
jedanput tjedno	17,30%	13,40%	7,90%	10,20%	12,20%	9,10%	12,70%	8,50%	7,40%	12,20%
jednom mjesečno	3,7%	2,80%	2,20%	2,00%	2,70%	2,40%	2,80%	1,50%	2,20%	2,20%
jednom u 2-3 mjeseca	4,20%	2,50%	0,90%	2,00%	2,40%	2,80%	1,00%	1,70%	1,30%	1,70%
nikad	9,60%	6,70%	3,70%	3,80%	6,00%	9,80%	7,60%	6,70%	5,50%	7,40%

Jasno je vidljiv trend porasta broja učenika koji se služe internetom svakodnevno u funkciji dobi i kod djevojčica i kod dječaka. Više od trećine djece već u dobi od 10 do 11 godina internetom se koriste svakodnevno, a u dobi od 14 do 15 godina to čini većina. Razlika u svakodnevnom korištenju internetom s obzirom na spol statistički je značajna samo u najmlađoj dobnoj skupini. Naime, statistički se značajno veći broj dječaka (39,30%) u dobi od 10 do 11 godina internetom koristi svakodnevno u odnosu na broj jednako starih djevojčica (29,50%). Djevojčice se u ovoj dobi češće od dječaka internetom koriste jednom tjedno. Međutim već u dobi od 12 godina i nadalje djevojčice sustižu dječake u svakodnevnom korištenju.

Slika 3. Porast broja učenika koji se svakodnevno koriste internetom s obzirom na dob

Svrha korištenja internetom

Osim učestalosti korištenja, upitnikom je ispitana i svrha korištenja internetom, i to prema procjenama sudionika na ljestvici od 4 stupnja (1 – nikad, 2 – rijetko, 3 – ponekad, 4 – često). Omiljene aktivnosti učenika na internetu su traženje zabavnih sadržaja (glazba, filmovi, igre), dopisivanje s prijateljima te korištenje specijaliziranim stranicama za druženje (Facebook, MySpace i sl.). Važno je napomenuti da se čak dvije od tri navedene aktivnosti odnose na druženje u virtualnom svijetu. Pitanje koje ovim istraživanjem nije obuhvaćeno, ali ostaje za neka buduća, jest kako druženja na mreži utječu na stvarni socijalni život djece (ali i ljudi općenito). U tom smislu značajan čimbenik je količina vremena koju djeca provode na mreži, osobito na Facebooku. Iz školskih iskustava znamo da se djeca, a i roditelji, susreću s poteškoćama ograničavanja i kontrole djetetovog vremena provedenog na internetu.

Djeca se s obzirom na spol razlikuju u svrsi korištenja internetom. Utvrđeno je da djevojčice statistički značajno češće od dječaka internet upotrebljavaju za dopisivanje s prijateljima, posjećivanje specijaliziranih stranica za druženje i traženje dodatne literature vezane uz školu i školske zadatke. U svim ostalim svrhama korištenja statistički značajno prednjače dječaci, osim u traženju sadržaja koji im mogu pomoći u pisanju zadaće te posjećivanju i čitanju tuđih blogova, u čemu se djevojčice i dječaci ne razlikuju.

Opisane spolne razlike u svrhama korištenja internetom potvrđuju uobičajenu sliku da se djevojčice u odnosu na dječake više socijaliziraju, da su im odnosi s drugim ljudima važniji, pa i u virtualnom svijetu. Dječaci, također u skladu s očekivanjima, više istražuju sadržaje na internetu te su skloniji avanturizmu i rizičnom ponašanju. Međutim pokazalo se i da dječaci češće u odnosu na djevojčice vrijeme na internetu provode na forumima i sobama za čavrljanje, što donekle ublažava uvriježenu pretpostavku da se dječaci ne socijaliziraju. Iako, možda, u ovakvom korištenju internetom dječacima nije primarno druženje (kao što je za djevojčice), već pronalaženje i razmjena informacija o pojedinim temama njihovih interesa.

Kako je razvojno prirodno, djeca se u pubertetu i adolescenciji više okreću vršnjacima, pa im je zato i potrebno da na više načina i svakodnevno budu u kontaktu s njima. Mlađa djeca (u ovom istraživanju 5. razred) još nemaju tako intenzivnu potrebu. Preko Facebook stranica

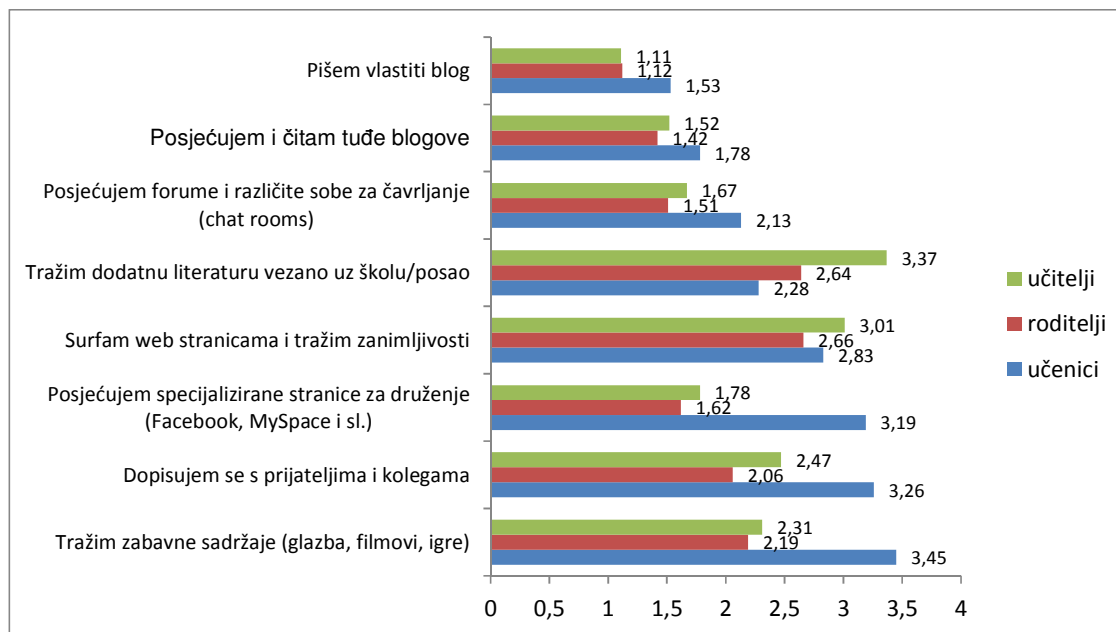
djeca stvaraju svoje profile, mijenjaju ih i razmjenjuju poruke različitih sadržaja, kojima je zajednički nazivnik potreba za druženjem i prihvaćanjem u društvu.

Tablica 5. Razlike u svrhama korištenja internetom između dječaka i djevojčica (aritmetičke sredine, standardne devijacije procjena (1 – nikada, 2 – rijetko, 3 – ponekad, 4 – često)

SVRHE KORIŠTENJA	spol	N	M	SD
Tražim zabavne sadržaje (glazba, filmovi, igre).*	djevojčice	2540	3,35	0,885
	dječaci	2659	3,53	0,807
	ukupno	5199	3,45	1,106
Dopisujem se s prijateljima.*	djevojčice	2550	3,34	0,990
	dječaci	2667	3,19	1,049
	ukupno	5217	3,26	1,193
Posjećujem specijalizirane stranice za druženje putem interneta (npr. Facebook, MySpace).**	djevojčice	2547	3,23	1,171
	dječaci	2653	3,14	1,211
	ukupno	5200	3,19	1,106
Igram razne <i>online</i> igrice.*	djevojčice	2531	2,65	1,085
	dječaci	2655	3,15	1,058
	ukupno	5186	2,91	1,100
Surfam mrežnim stranicama i tražim zanimljivosti.*	djevojčice	2544	2,71	1,069
	dječaci	2656	2,96	1,102
	ukupno	5200	2,84	1,103
Tražim sadržaje koji mi mogu pomoći u pisanju zadaće, referata ili lektire.	djevojčice	2548	2,81	1,076
	dječaci	2663	2,77	1,135
	ukupno	5211	2,79	1,107
Tražim dodatnu literaturu vezanu uz školu i školske zadatke.*	djevojčice	2532	2,36	1,041
	dječaci	2649	2,21	1,067
	ukupno	5181	2,28	1,350
Posjećujem forume i različite stranice za čavrljanje (<i>chat room</i>).*	djevojčice	2534	1,98	1,095
	dječaci	2655	2,28	1,210
	ukupno	5189	2,13	1,139
Posjećujem stranice namjenjene odraslima.*	djevojčice	2543	1,25	0,632
	dječaci	2650	2,00	1,184
	ukupno	5193	1,63	1,091
Posjećujem i čitam tuđe blogove.	djevojčice	2551	1,80	0,190
	dječaci	2663	1,76	0,190
	ukupno	5214	1,78	0,013
Pišem vlastiti blog.*	djevojčice	2530	1,48	0,869
	dječaci	2639	1,57	0,965
	ukupno	5169	1,53	0,904

* razlika statistički značajna – $p < 0,01$ **razlika statistički značajna – $p < 0,05$

Uspoređujući svrhe korištenja koje su zajednički svim trima skupinama sudionika, jasno je da djeca prednjače u svakoj od svrha korištenja, osim u surfanju *web* stranicama i traženju literature, što češće čine učitelji. Visoke samoprocjene djece o pojedinim svrhama korištenja internetom dodatno potvrđuju podatke o visokoj učestalosti korištenja kod djece. Kao što smo vidjeli, djeca su učestaliji korisnici interneta od odraslih pa je i očekivano da u odnosu na odrasle prednjače prema većini zajedničkih svrha korištenja.

Slika 4. Svrhe korištenja internetom – prikaz aritmetičkih sredina samoprocjena po skupinama sudionika istraživanja (1 – nikada, 2 – rijetko, 3 – ponekad, 4 – često)

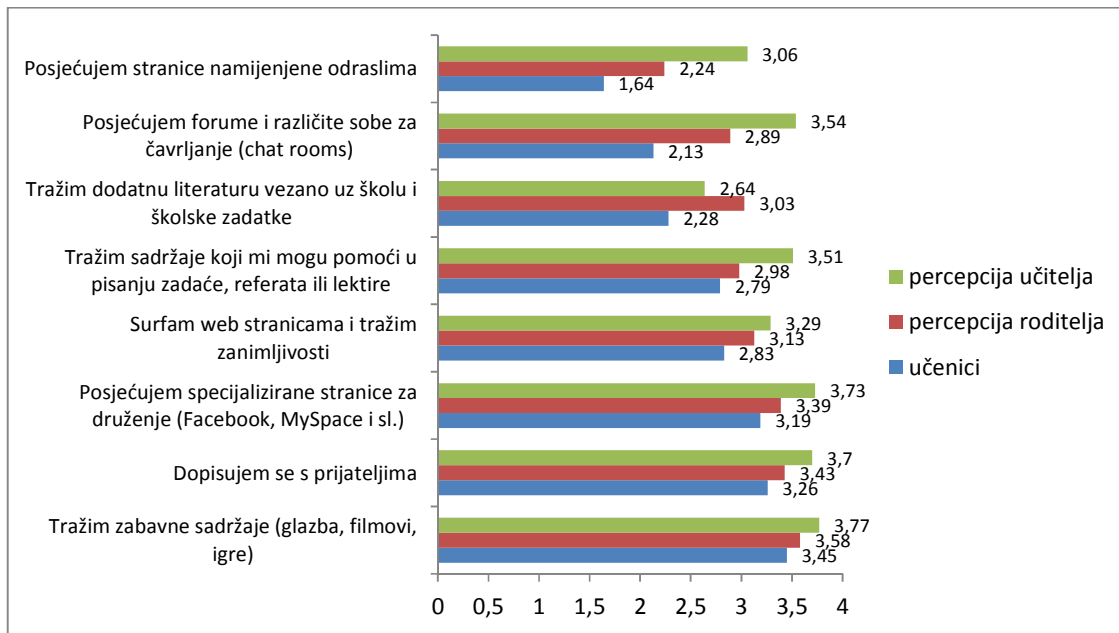
Sve razlike aritmetičkih sredina (slika 4) statistički su značajne među grupama, osim pisanja bloga, gdje razlika između roditelja i učitelja nije značajna. (Razlike među grupama utvrđene su Dunnett 3 *post hoc* testom, razina značajnosti $p < 0,01$.)

Ovi nam rezultati pokazuju kako su učitelji vičniji korištenju internetom od roditelja, što osnažuje našu strategiju prevencije nasilja i rizičnih ponašanja u virtualnom svijetu putem škole, jer učitelji koristeći se više ovim medijem mogu bolje i utemeljenije raspravljati s učenicima o njihovim iskustvima, doživljajima i kretanjima u tom svijetu te im mogu biti bolji vodiči. Jednako tako mogu bolje uputiti roditelje na roditeljskim sastancima i radionicama na ovu temu.

Svrhe dječjeg korištenja internetom – usporedba procjene djece, roditelja i učitelja

Uz samoprocjene djece, ispitali smo kako odrasli procjenjuju svrhe korištenja internetom kod djece. Zanimalo nas je postoje li razlike u tome kako djeca vide svrhe za koje oni koriste internet u odnosu na to kako ih vide njihovi važni odrasli.

Čini se da odrasli znaju da se djeca internetom najviše koriste za traženje zabavnih sadržaja, dopisivanje s prijateljima i korištenje specijaliziranih stranica za druženje (*Facebook*, *MySpace*). I roditelji i učitelji dječje svrhe korištenja internetom rangiraju sukladno samoprocjenama samih učenika.

Slika 5. Svrhe korištenja internetom – prikaz aritmetičkih sredina samoprocjena učenika i percepcija roditelja i učitelja o učeničkim svrhama korištenja (1 – nikada, 2 – rijetko, 3 – ponekad, 4 – često)

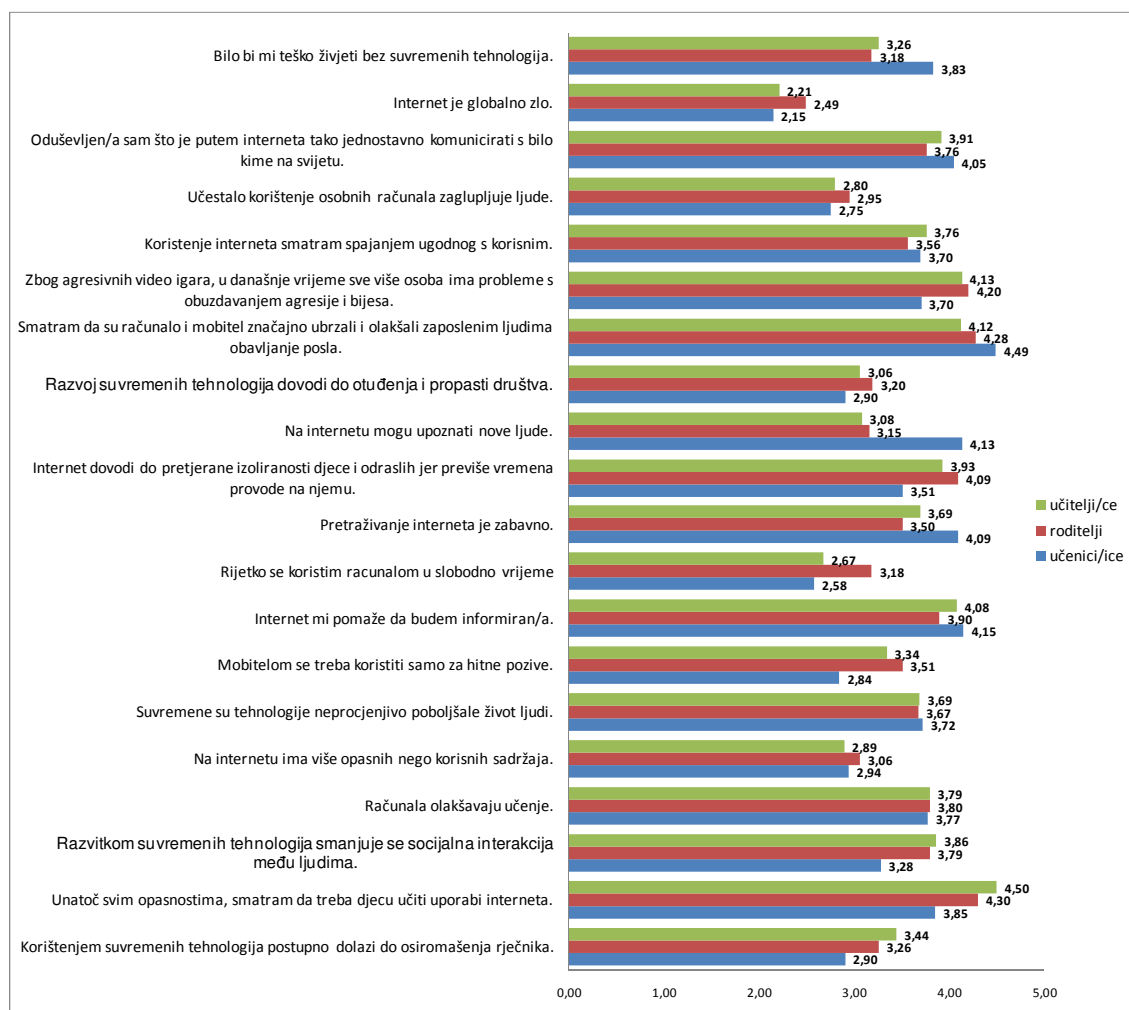
Značajno se razlikuje percepcija odraslih u odnosu na samoprocjene o učestalosti pojedinih učeničkih svrha korištenja internetom. I učitelji i roditelji za sve svrhe smatraju da se djeca njima više koriste nego što to izjavljuju sami učenici. Percepcija učitelja statistički je značajno viša od roditeljske također za sve oblike korištenja. Iznimka je korištenje internetom za dodatnu literaturu i zadatke – gdje je procjena roditelja statistički značajno viša od procjene učitelja. (Razlike među grupama utvrđene su Dunnett 3 *post hoc* testom, razina značajnosti $p < 0,01$.) Ovakve razlike u samoprocjeni djece i percepciji odraslih o učestalosti korištenja internetom prema pojedinim svrhama mogu se tumačiti dvojako. Učenici se možda zaista rjeđe koriste internetom nego što to procjenjuju odrasli. No s obzirom na ukupnu učestalost korištenja internetom (koja je za većinu djece svakodnevna), skloniji smo tumačenju kako su moguće razlike u razumijevanju pojmova nikad, rijetko, ponekad i često između djece i odraslih kada je u pitanju korištenje internetom.

Sličan smo rezultat bili dobili i kad smo ispitivali pojavu izravnog, neelektroničkog nasilja. I u tom su slučaju učitelji imali zabrinutiju procjenu ili jednaku kao i učenici u odnosu na broj nasilničkih ponašanja u školi. Čini se da su učitelji svjesni ponašanja djece i da im pridaju veću pozornost i važnost nego djeca sama. To nas samo po sebi ne treba čuditi. Poznato je da i odrasli i djeca umanjuju i relativiziraju vlastita ponašanja, a da drugi, pogotovo oni koji se brinu ili su nadležni za njih, tim ponašanjima pridaju veće značenje. Međutim ono što je neobično u dobivenim rezultatima je razlika u percepciji između roditelja i učitelja. Iz samih rezultata nije nam moguće jasno zaključiti na što upućuju ovi rezultati. Oni bi mogli upućivati na to da su učitelji brižniji oko ponašanja djece na internetu nego roditelji ili da su zabrinutiji zbog vremena koje djeca provode na internetu, a koje nije u službi učenja i razvoja, ili da roditelji umanjuju problem jer se ionako ne znaju dobro nositi s njim ili da više vjeruju svojoj djeci i njihovim iskazima nego učitelji, ili da roditelji, koji ionako manje borave na internetu, manje ga poznaju i koriste se njime, imaju percepciju da je on manje prisutan u životu

njihove djece, slično kao i u njihovom. Ove bi hipoteze svakako trebalo provjeriti u nekim sljedećim istraživanjima.

Stavovi prema elektroničkim medijima

Primjenom Skale stavova o prednostima i opasnostima prilikom korištenja elektroničkih medija na sva tri uzorka ispitanika željeli smo upoznati kako učenici, roditelji i učitelji gledaju na prednosti i opasnosti koje elektronički mediji mogu imati na ljude i njihove živote (slika 6). Na sadržajnoj bazi, deset čestica ove skale odnosi se na prednosti elektroničkih medija (čestice 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17 i 19) dok preostalih deset (čestice 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18 i 20) upućuje na njihove opasnosti.

Slika 6. Prosječne vrijednosti slaganja s pojedinim tvrdnjama na Skali stavova o prednostima i opasnostima prilikom korištenja elektroničkim medijima učenika, roditelja i učitelja (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)

Usporedbom prosječnih stupnjeva slaganja sa svakom pojedinom tvrdnjom, može se vidjeti kako djeca, u usporedbi s roditeljima i učiteljima, izražavaju najveće slaganje s tvrdnjama

kojima se iskazuju prednosti i dobrobiti elektroničkih medija. Tvrdnje s kojima se djeca najviše slažu sadržavaju riječi poput „neprocjenjivo poboljšale život“, „zabavno“, „značajno ubrzali i olakšali“, „oduševljen sam“ i „bilo bi mi teško“, što može upućivati na emotivan odnos djece prema elektroničkim medijima. Nasuprot tome, s većinom tvrdnji koje opisuju moguće opasnosti elektroničkih medija najviše se slažu roditelji, a najmanje učenici. Niže dječje procjene slaganja s tvrdnjama o opasnostima posebno se ističu kod tvrdnji „Razvitkom suvremenih tehnologija smanjuje se socijalna interakcija među ljudima“ i „Mobitelom se treba koristiti samo za hitne pozive“. Iako nešto umjerenije izraženih, učitelji su u izražavanju slaganja s tvrdnjama sličniji roditeljima nego djeci.

Faktorskom analizom Skale stavova o prednostima i opasnostima prilikom korištenja elektroničkih medija (računala, interneta i mobitela) primijenjenoj na učenicima, roditeljima i učiteljima dobivaju se faktorske strukture različite za pojedinu skupinu sudionika istraživanja (tablica 6).

Tablica 6. Korelacije pojedinih čestica na Skali stavova o prednostima i opasnostima prilikom korištenja elektroničkim medijima primijenjenoj na djeci, roditeljima i učiteljima

Dobiveni faktori	djeca		roditelji			učitelji		
	Percipirane prednosti elektroničkih medija	Percipirane opasnosti elektroničkih medija	Percipirane prednosti elektroničkih medija	Percipirane opasnosti elektroničkih medija	Percipirani negativni aspekti elektroničkih medija	Percipirane prednosti elektroničkih medija	Percipirane opasnosti elektroničkih medija	Percipirani negativni aspekti elektroničkih medija
Tvrđnje u skalama								
Korištenjem elektroničkim medija postupno dolazi do osiromašene riječnika.		.564		.513	.369		.532	
Unatoč svim opasnostima, smatram da treba djecu učiti uporabi interneta.	.495		.399		.604	.634		
Razvitkom elektroničkih medija smanjuje se socijalna interakcija među ljudima.		.559		.463	.446		.639	
Računala olakšavaju učenje.	.536		.514			.619		
Na internetu ima više opasnosti nego korisnih sadržaja.		.582		.578			.541	
Suvremene su tehnologije neprocjenjivo poboljšale život ljudi.	.564		.583			.581		
Mobitelom se treba koristiti samo za hitne pozive.	-.317	.515		.475			.451	
Internet mi pomaže da budem informiran/a.	.651		.682			.722		
Rejeto se koristim računalom u slobodno vrijeme.	*	*		.450		*		*
Pretraživanje interneta je zabavno.	.642		.666			.531		.326
Internet dovodi do pretjerane izoliranosti djece i odraslih je previše provode vremena na njemu.		.710		.684			.716	
Na internetu mogu upoznati nove ljude.	.517		.535		-.486			.784
Razvoj suvremenih tehnologija dovodi do otuđenja i propasti društva.		.703		.685			.660	

Smatram da su računalo i mobilni telefon značajno ubrzali i olakšali zaposlenim ljudima obavljanje posla.	.577	.560	.620	.319
Zbog agresivnih videoigara, u današnje vrijeme sve više osoba ima problema sa obuzdavanjem agresije i bijesa.	.668	.625	.647	
Korištenje interneta smatram spajanjem ugodnog s korisnim.	.663	.679	.648	.336
Učestalo korištenje osobnih računala zagrupljuje ljude.	.648	.620	.571	
Oduševljen/a sam što je putem interneta tako jednostavno komunicirati s bilo kime na svijetu.	.642	.663	.486	.528
Internet je globalno zlo.	-.424	.550	-.348	.614
Bilo bi mi teško bez elektroničkih medija.	.541	.542	.546	

Iz daljnje obrade kod djece i učitelja isključena je čestica „Rijetko se koristim računalom u slobodno vrijeme“ jer ima relativno mala zasićenja na oba faktora. Ova čestica nije isključena u obradi rezultata za roditelje jer pokazuje visoko zasićenje na jednom od faktora. Kod svih triju skupina dobivaju se dva faktora, pri čemu se prvi može imenovati kao **percipirane prednosti elektroničkih medija**, a drugi kao **percipirane opasnosti elektroničkih medija**. Treći faktor koji se ekstrahira kod roditelja upućuje na percipirane opasnosti elektroničkih medija vezane za socijalizaciju te se može nazvati **percipirani negativni socijalni aspekt elektroničkih medija**. Nasuprot tome, kod učitelja se istaknuti treći faktor može objasniti kroz percepciju pozitivnih efekata interneta na socijalizaciju i komunikaciju te se može definirati kao **percipirani pozitivni socijalni aspekt elektroničkih medija**. Premda se na prvi pogled može činiti kako je neobično da se pozitivni stavovi grupiraju u jedan faktor, a negativna u drugi, dakle, da nisu na istom kontinuumu, ovakva faktorizacija stavova odražava činjenicu da i djeca i odrasli znaju da su internet i drugi elektronički mediji korisni te da je to znanje, iskustvo, pa i stav odvojeno od znanja i iskustva da oni sa sobom nose i opasnosti, što onda prelazi i u stav. Dakle, netko može imati i iskustvo i stav da je internet izuzetno koristan, a u isto vrijeme smatrati da je i opasan.

Povezanost stavova o elektroničkim medijima s čestinom njihova korištenja

Željeli smo provjeriti postoji li povezanost između percipiranih prednosti, tj. opasnosti elektroničkih medija i učestalosti korištenja računalom i internetom. Iako ne možemo govoriti o uzročno-posljedičnim vezama, rezultati pokazuju kako djeca koja pozitivnije procjenjuju prednosti elektroničkih medija značajno više vremena koriste računalo ($p = 0,404$; $p < 0,01$) i češće se koriste internetom ($p = 0,398$; $p < 0,01$). Nasuprot tome, djeca koja ozbiljnijima procjenjuju opasnosti elektroničkih medija rjeđe se koriste računalom ($p = -0,359$; $p < 0,01$) i internetom ($p = -0,335$; $p < 0,01$). Jednak smjer pokazuju i rezultati kod roditelja i učitelja. Korelacija učestalosti korištenja internetom i percepcije prednosti elektroničkih medija kod roditelja iznosi $p = 0,302$; $p < 0,01$, a kod učitelja $p = 0,462$; $p < 0,01$, dok su korelacije s percepcijom njihove opasnosti $p = -0,309$; $p < 0,01$ za roditelje i $p = -$

0,364; $p < 0,01$ za učitelje. Dok percepcija negativnih socijalnih aspekata interneta ima malu korelaciju s učestalošću korištenja internetom kod roditelja, umjerena, ali značajna korelacija dobiva se za učestalost korištenja internetom učitelja i njihove percepcije pozitivnih socijalnih aspekata interneta ($p = 0,326$; $p < 0,01$). Ova korelacija upućuje da u određenoj mjeri učitelji koji češće koriste internet snažnije percipiraju pozitivne socijalne aspekte interneta. Dakle, u svim trima skupinama ispitanika postoji statistički značajna povezanost između vremena provedenog na internetu i percipiranih prednosti i opasnosti od elektroničkih medija. Teško je reći što je uzrok, a što posljedica, međutim jasno je da i djeca i odrasli pokazuju sklad između vlastitih stavova i ponašanja. Poznato je da ustrajemo u onim aktivnostima koje nam pružaju ugodu. Ako nam pričinjavaju neugodu, manje ćemo se baviti tom aktivnošću. Odnosno ako ne percipiramo opasnost u određenoj aktivnosti, a uloženo nam je vrijeme ugodno i korisno, češće ćemo se baviti tom aktivnošću.

Utjecaj iskustva nasilja na stavove djece prema elektroničkim medijima

U percepciji prednosti i opasnosti elektroničkih medija razlikuju se djeca koja doživljavaju nasilje kroz navedene tehnologije od one koja ga ne doživljavaju. Rezultati pokazuju kako djeca koja ne trpe elektroničko nasilje percipiraju statistički značajno pozitivnijima prednosti elektroničkih medija ($t = 2,313$; $p < 0,05$) i značajno manjima opasnosti elektroničkih medija ($t = -2,374$; $p < 0,05$) od djece koja to nasilje trpe.

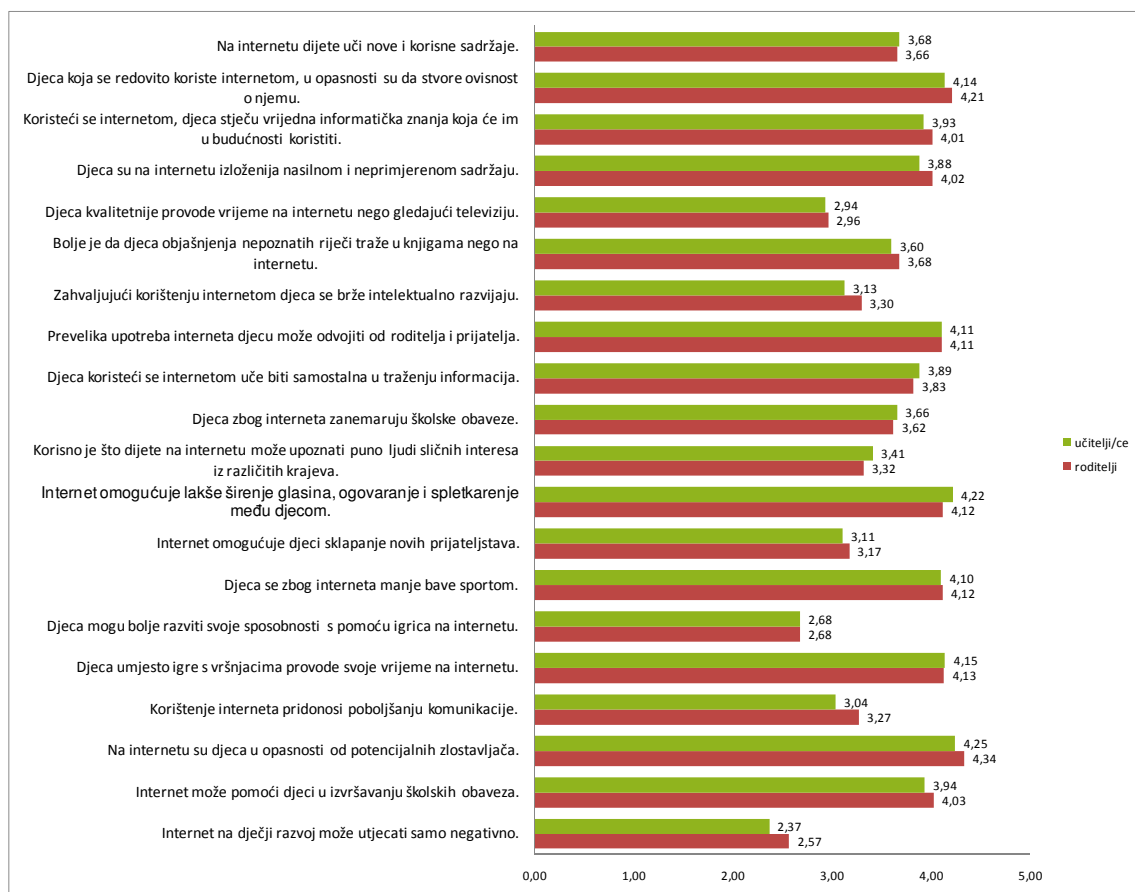
Rezultat na koji posebno treba obratiti pozornost jesu razlike u percipiranim obilježjima elektroničkih medija koje se dobivaju među djecom koja vrše elektroničko nasilje i one koje ga ne vrše. Naime, analiza je pokazala kako djeca koja vrše elektroničko nasilje u usporedbi s djecom koja ga ne vrše statistički značajno pozitivnijima procjenjuju prednosti elektroničkih medija ($t = -7,995$; $p < 0,01$) i značajno neopasnijima njihove prijetnje ($t = 7,955$; $p < 0,01$). Dakle, djeca koja čine elektroničko nasilje doživljavaju elektroničke medije pozitivnijima i neopasnijima, dok djeca koja trpe to nasilje doživljavaju ih manje pozitivnima i opasnijima od prosjeka. Premda nam način obrade rezultata ne daje mogućnost uzročno-posljedičnog zaključivanja, čini se da je moguće pretpostaviti da neposredno osobno iskustvo u korištenju internetom i mobitelom utječe na stavove o elektroničkim medijima.

Internet je prostor u kojem djeca sklona nasilju mogu zadovoljiti svoju potrebu za kontrolom i moći, pritom je zbog prostorne distance i odsustva svjedočenja neposredne reakcije povrijeđenog djeteta još manja mogućnost za suosjećanje, a nema niti vidljive opasnosti ili rizika od reakcije drugih, osobito odraslih. Djeci sklonoj nasilju elektronički mediji čine izbjegavanje odgovornosti za vlastito ponašanje još lakšim i emocionalno distanciranijim. To posebno vrijedi za djecu sklonu zlostavljanju jer ona (kao, uostalom, i odrasli) to čine s namjerom da ponize (uspostave odnos nadmoći) i pritom su relativno hladna, proračunata i kontrolirana. *Online* komunikacija ohrabruje ljude/djecu da djeluju agresivnije i motivira ih na radnje koje u realnom životu možda ne bi bili u stanju izvršiti.

Stavovi odraslih (učitelja i roditelja) o dječjem korištenju internetom

Osim stavova o elektroničkim medijima općenito, zanimalo nas je kako roditelji i učitelji gledaju na dječje korištenje internetom te je u upitnicima za roditelje i učitelje uključena i Skala stavova o dječjem korištenju interneta (Jelić i Kamenov, 2009.). Prema sadržajnom obliku tvrdnji, u ovoj se skali deset čestica odnosi na prednosti interneta za djecu (čestice 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17 i 19), a preostalih deset (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, i 20) na opasnosti koje internet može imati na djecu (slika 7).

Slika 7. Prosječne vrijednosti slaganja roditelja i učitelja s pojedinim tvrdnjama na Skali stavova o dječjem korištenju interneta kod djece (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)

Rezultati pokazuju kako roditelji i učitelji pokazuju sličan trend odgovaranja, tj. slaganja s pojedinom tvrdnjom o dječjem korištenju internetom. Općenito govoreći, može se primijetiti kako i roditelji i učitelji snažnije slaganje izražavaju s tvrdnjama koje upućuju na opasnosti koje internet može imati na djecu (većinom su prosjeci slaganja s takvim tvrdnjama oko vrijednosti 4, što upućuje na snažno slaganje).

Iako relativno male, statistički značajne razlike dobivaju se na pet tvrdnji – „Internet na dječji razvoj može utjecati samo negativno“, „Djeca su na internetu izloženija nasilnom i neprimjerenom sadržaju“, „Korištenje internetom pridonosi poboljšanju komunikacije“, „Zahvaljujući korištenju internetom djeca se brže intelektualno razvijaju“ ($p < 0,01$) te

„Koristeći se internetom, djeca stječu vrijedna informatička znanja koja će im u budućnosti koristiti“ ($p < 0,05$). Pri tome je zanimljivo primjetiti kako u svim navedenim tvrdnjama gdje postoji razlika, neovisno o tome opisuju li moguće opasnosti ili prednosti interneta za djecu, nešto istaknutije izražavanje stava tj. slaganje s tvrdnjom, od učitelja iskazuju roditelji.

Faktorskom analizom odgovora na Skali stavova o dječjem korištenju interneta kod roditelja i učitelja dobivaju se dva faktora saturirana istim česticama koja se mogu definirati kao **percipirane opasnosti interneta za djecu** i **percipirane korisnosti interneta za djecu**³. Kod roditelja se kao dodatno stav izdvojio faktor **percipirane prednosti interneta prema unaprijeđenju dječjeg znanja**.

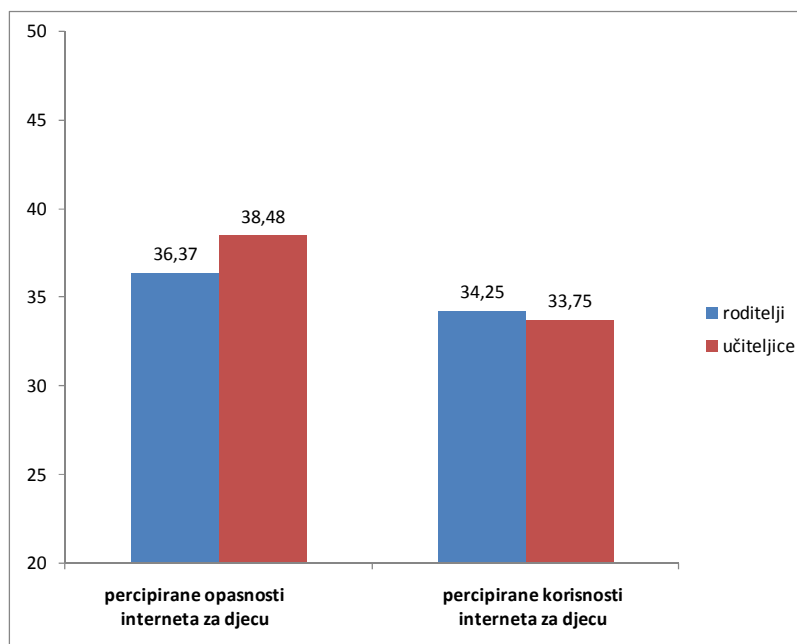
Tablica 7. Korelacije pojedinih čestica na Skali stavova o dječjem korištenju interneta kod roditelja i učitelja

Dobiveni faktori Tvrđnje u skalama	roditelji			Učitelji	
	Percipirane opasnosti interneta za djecu	Percipirana korisnost interneta za djecu	Percipirana korisnost interneta za unapređenje dječjeg znanja	Percipirane opasnosti interneta za djecu	Percipirana korisnost interneta za djecu
Internet na dječji razvoj može utjecati samo negativno.			-0,66	*	*
Internet može pomoći djeci u izvršavanju školskih obaveza.		0,38	0,57		0,60
Na internetu su djeca u opasnosti od potencijalnih zlostavljača.	0,61			0,53	
Korištenje internetom pridonosi poboljšanju komunikacije.		0,67			0,61
Djeca umjesto igre s vršnjacima provode svoje vrijeme na internetu.	0,65			0,68	
Djeca mogu bolje razviti svoje sposobnosti s pomoću igrica na internetu.		0,65			0,55
Djeca se zbog interneta manje bave sportom.	0,64			0,66	
Internet omogućuje djeci sklapanje novih prijateljstava..		,075			0,66
Internet omogućuje lakše širenje glasina, ogovaranja i spletkarenje među djecom.	0,63			0,62	
Korisno je što dijete na internetu može upoznati puno ljudi sličnih interesa iz različitih krajeva.		0,67			0,69
Djeca zbog interneta zanemaruju školske obaveze.	0,63		-0,34	0,66	
Djeca koristeći se internetom uče biti samostalna u traženju informacija..		0,50	0,48		0,68
Prevelika upotreba interneta djecu može odvojiti od roditelja i prijatelja.	0,71			0,74	
Zahvaljujući korištenju internetom djeca se brže intelektualno razvijaju.		0,62	0,33		0,68

³ Iz daljnje je obrade kod učitelja isključena čestica „Internet na dječji razvoj može utjecati samo negativno“, koja ima relativno mala zasićenja na oba faktora.

Bolje je da djeca objašnjenja nepoznatih riječi traže u knjigama nego na internetu.	0,93	-0,44	0,44
Djeca kvalitetnije provode vrijeme na internetu nego gledajući televiziju.	0,53		0,50
Djeca su na internetu izložena nasilnom i neprimjerenom sadržaju.	0,66		0,64
Koristeći se internetom, djeca stječu vrijedna informatička znanja koja će im u budućnosti koristiti.	0,39	0,64	0,68
Djeca koja se redovito koriste internetom, u opasnosti su da stvore ovisnost o njemu.	0,70		0,73
Na internetu dijete uči nove i korisne sadržaje.	0,50	0,61	0,76

Kao mjera percepcije opasnosti odnosno korisnosti interneta za djecu formirani su ukupni rezultati na oba dobivena faktora za roditelje i učiteljice zbrojem stupnjeva slaganja s pojedinom tvrdnjom koja je zasićena tim faktorom. Kako je faktor *percipirane opasnosti interneta za djecu* zasićen s 9 tvrdnji, maksimalni mogući raspon ukupnog stava o opasnostima interneta za djecu je od 9 do 45, dok je faktor *percipirane korisnosti interneta za djecu* zasićen s 10 tvrdnji te ukupan raspon seže od 10 do 50 (stupanj slaganja označava se na likertovoj skali od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem s tvrdnjom).

Slika 8. Prosječna izraženost stavova o opasnostima odnosno korisnostima interneta za djecu roditelja i učiteljica

Ukupno gledajući, i kod roditelja i učitelja izraženija je percepcija opasnosti koje internet može imati na djecu nego percepcija korisnih aspekata interneta na djecu i njihov odgoj. Uspoređujući ta dva tipa gledanja na utjecaj interneta između roditelja i učitelja, rezultati su pokazali kako se roditelji i učitelji ne razlikuju značajno u percepciji prednosti interneta za

djecu ($t = 1,87$; $p < 0,01$). Međutim, kod stavova o opasnostima koje internet može imati na djecu, podatci govore kako učitelji imaju statistički značajno izraženije stav o postojanju takvih opasnosti od roditelja ($t = -8,36$; $p < 0,01$).

Objašnjenje ovih rezultata može se naći u kontaktu učiteljica s većim brojem djece i njihovoj svakodnevnoj međusobnoj komunikaciji. S druge strane roditelji su prirodno usmjereni na svoje dijete i pritom ne moraju imati jasnu percepciju onoga što se događa drugoj djeci. Nadalje, učiteljice su tijekom svoga stručnog usavršavanja zasigurno imale više prilika upoznati se s ovom problematikom, kako iz stručnih časopisa tako i na učiteljskim vijećima ili stručnim aktivima. Njihova je profesionalna uloga i zadaća da prate probleme i paradigme u odgoju i obrazovanju, dok roditelji imaju sasvim drugu ulogu.

Dodatno objašnjenje dobivenih rezultata može se naći u spomenutim samoprocjenama roditelja i učitelja o učestalosti korištenja internetom. Naime, moguće je da kroz značajno češće korištenje internetom učitelja-sudionika istraživanja, u usporedbi s roditeljima, učitelji sami češće postaju svjedoci opasnosti koje internet može imati na djecu.

Utjecaj spola, dobi i obrazovanja odraslih na stavove o dječjem korištenju internetom

Uspoređujući kako majke i očevi procjenjuju navedene prednosti i opasnosti, rezultati pokazuju kako su majke više od očeva usmjerene na opasnosti koje postoje na internetu ($t = -4,33$; $p < 0,01$), dok se očevi statistički više nego majke slažu s tvrdnjama koje govore o korisnosti interneta općenito ($t = -3,86$; $p < 0,01$) kao i korisnosti interneta za razvoj znanja i vještina kod djece ($t = -4,35$; $p < 0,01$). Iako statistički značajne, razlike u stavovima ne pokazuju izrazitu razliku. Sličan rezultat o percepciji opasnosti dobiva se i kod provjere navedenih razlika između učitelja i učiteljica. Učiteljice internet procjenjuju značajno opasnijima od učitelja ($t = 3,21$; $p < 0,01$).

Dob roditelja ne utječe na procjenu opasnosti i korisnosti interneta za djecu. Međutim razlike se dobivaju među roditeljima različitoga obrazovnog statusa, i to u stavovima o opasnostima interneta te o njegovoj korisnosti za razvoj dječjeg znanja.

Tablica 8. Razlike među percipiranim općim prednostima i općim nedostacima interneta te prednostima za razvoj znanja djece među roditeljima različitoga obrazovnog statusa

	Stupanj obrazovanja	N	M	SD
Percipirana korisnost interneta za djecu	osnovna škola	368	34,88	7,826
	srednja škola/gimnazija	1498	34,37	7,502
	viša škola	253	33,40	6,816
	fakultet/magisterij i doktorat	384	33,68	6,324
Percipirana opasnost interneta za djecu*	osnovna škola	371	37,57	6,432
	srednja škola/gimnazija	1509	36,53	6,609
	viša škola	255	36,12	6,111
	fakultet/magisterij i doktorat	381	34,69	6,154
Percipirana korisnost za unapređenje znanja djece*	osnovna škola	370	7,69	5,453
	srednja škola/gimnazija	1506	9,02	5,582
	viša škola	252	8,97	5,307
	fakultet/magisterij i doktorat	384	9,97	5,134

* razlika statistički značajna – $p < 0,01$ **razlika statistički značajna – $p < 0,05$

S tvrdnjama koje govore o opasnostima interneta najmanje se slažu visokoobrazovani roditelji i njihove se percepcije opasnosti značajno statistički razlikuju od svih ostalih skupina roditelja ($p < 0,01$, osim za roditelje više stručne sprema: $p < 0,05$). Nasuprot njima, roditelji sa završenom osnovnom školom najslabije percipiraju opasnosti interneta na djecu i također se statistički značajno razlikuju od svih ostalih roditelja (razlika između roditelja srednje i više stručne sprema je značajna: $p < 0,05$). Zanimljiv podatak je kako se visokoobrazovani roditelji statistički značajno razlikuju od roditelja sa završenom osnovnom ili srednjom školom u percipiranoj korisnosti interneta za razvoj dječjeg znanja ($p < 0,01$). Naime, od svih roditelja upravo roditelji sa završenim fakultetom ili više najviše smatraju kako internet potpomaže unapređenju dječjeg znanja, vještina i sposobnosti.

Možemo pretpostaviti da se roditelji sa završenim fakultetom ili više svakodnevno koriste internetom na svojim radnim mjestima te mogu biti bliskiji i skloniji koristiti se elektroničkim medijima, dok roditelji s nižim obrazovnim statusom ne moraju biti upoznati s elektroničkim medijima i njihovim prednostima jer ih manje ili rjeđe koriste, te sukladno s time ne percipiraju njihovu korisnost. Iz tog svog iskustva visokoobrazovani roditelji također bolje razumiju značaj informatičke pismenosti i interneta kao izvora informacija i nužnog sredstva za rad, te općenito vjerojatno više cijene i potiču stjecanje znanja od niže obrazovanih roditelja.

Učestalost elektroničkog vršnjačkog nasilja i usporedba s neelektroničkim nasiljem

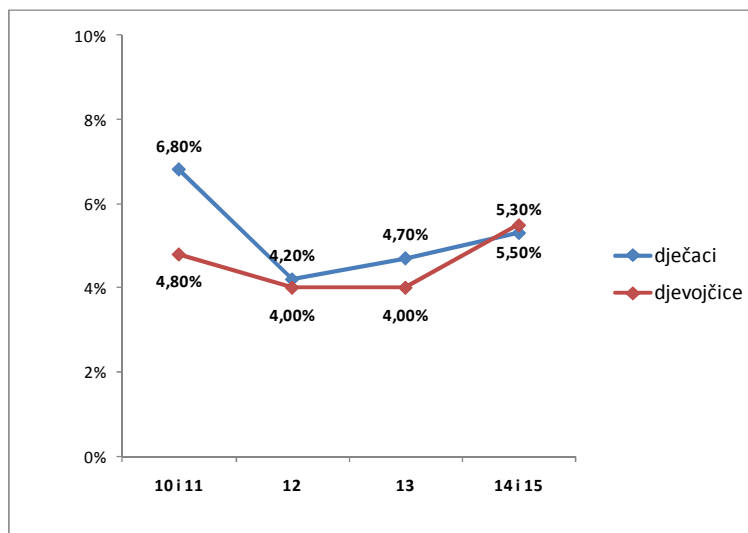
Ukupno gledajući prema Olweusovom kriteriju (2-3 puta mjesečno i češće), 4,90% učenika doživljava neki oblik vršnjačkog nasilja putem elektroničkih medija, 29% ih to doživi 1-2 puta mjesečno, a 66,20% nikada nije doživjelo elektroničko nasilje.

Tablica 9. Učestalost doživljenoga vršnjačkog nasilja putem elektroničkih medija s obzirom na spol i dob

DOB (godine)	DJEVOJČICE					DJEČACI				
	10-11	12	13	14-15	ukupno	10-11	12	13	14-15	ukupno
N	600	604	639	258	2371	576	615	698	569	2458
Nikada	74,00%	63,40%	64,20%	61,70%	65,90%	66,70%	67,50%	64,90%	67,30%	66,50%
Povremeno, 1-3 puta u posljednjih nekoliko mjeseci	21,20 %	32,60%	31,90%	32,80%	29,60%	26,60%	28,30%	30,40%	27,40%	28,30%
Često, 2-3 puta mjesečno	2,00%	2,30%	2,70%	3,00%	2,50%	3,00%	2,40%	2,40%	3,00%	2,70%
Jako često, svaki tjedan	2,80%	1,70%	1,30%	2,50%	2,00%	3,80%	1,80%	2,30%	2,30%	2,50%

Ne postoji statistički značajna razlika u broju djevojčica (4,50%) i dječaka (5,20%) koji doživljavaju elektroničko nasilje ($\lambda^2 = 1,492$; $df = 1$; $p > 0,05$). Izjednačenost broja djevojčica i dječaka s obzirom na doživljeno elektroničko zlostavljanje stabilna je kroz dob, odnosno u svim dobnim kategorijama ne postoje statistički značajne spolne razlike u broju djece koja su

zlostavljana elektroničkim putem. Razlike između udjela djece koja su zlostavljana elektroničkim putem u promatranim dobnim kategorijama statistički nisu značajne. Iako s dobi ukupno raste učestalost korištenja internetom, a time i realna izloženost djece, čini se da to ne utječe na porast zlostavljanih u funkciji dobi ili se osjetljivost na to što se doživljava kao nasilje vremenom mijenja i gubi.

Slika 9. Udio djevojčica i dječaka koji su doživjeli vršnjačko nasilje elektroničkim putem s obzirom na dob

Provedeno istraživanje prvenstveno je usmjereno na elektroničko nasilje među učenicima. U upitnik smo uvrstili i pitanje o učestalosti doživljenog neelektroničkog nasilja kod te iste djece jer elektroničko i neelektroničko nasilje ne možemo promatrati kao dvije odvojene pojave. Pretpostavljamo da je riječ o nasilju koje se razlikuje prema mediju u kojem se događa (i mogućnostima koje pojedini mediji pružaju), dok je u pozadini takvog ponašanja uglavnom jednak odnos nadmoći i poniženja. Među ispitanima je ukupno 9,20% učenika doživjelo neelektroničko vršnjačko nasilje (2-3 puta mjesečno i češće), što je statistički značajno veći udio djece u odnosu na udio onih koji su doživjeli elektroničko nasilje ($\lambda^2 = 1117.28$, $df = 1$, $p < 0,01$).

Tablica 10. Učestalost doživljenoga vršnjačkog neelektroničkog nasilja s obzirom na spol i dob

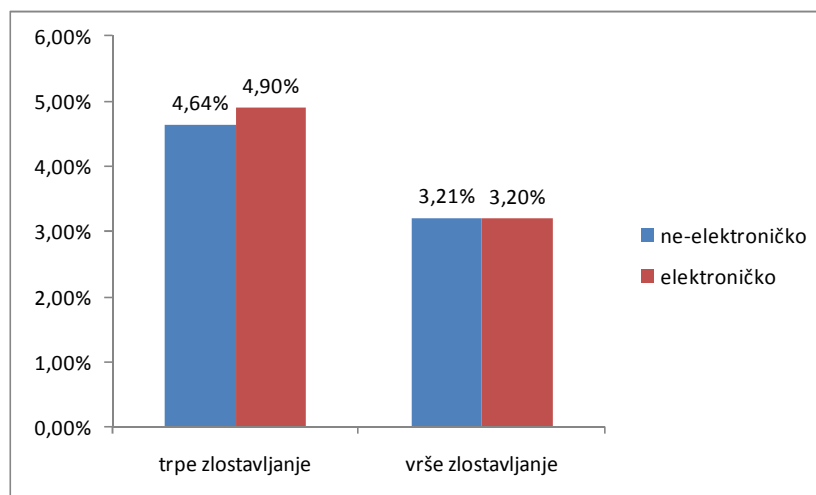
DOB (godine)	DJEVOJČICE					DJEČACI				
	10-11	12	13	14-15	ukupno	10-11	12	13	14-15	ukupno
N	641	637	679	557	2514	630	663	739	594	2626
Nikada	70,00%	63,00%	62,40%	60,30%	64,00%	66,70%	63,10%	60,60%	66,70%	64,10%
Povremeno, 1-3 puta u posljednjih nekoliko mjeseci	22,90%	26,40%	29,00%	31,80%	27,40%	21,40%	29,10%	29,00%	23,90%	26,00%
Često, 2-3 puta mjesečno	3,10%	5,60%	4,90%	3,80%	4,40%	4,60%	4,20%	5,40%	4,50%	4,70%
Jako često, svaki tjedan	3,90%	5,00%	3,70%	4,10%	4,20%	7,30%	3,60%	5,00%	4,50%	5,20%

Učestalost doživljavanja elektroničkog i neelektroničkog nasilja statistički je značajno i relativno visoko korelirana ($p = 0,499$; $p < 0,01$). Drugim riječima, u određenoj su mjeri djeca koja češće trpe neelektroničko nasilje češće i žrtve elektroničkog nasilja. Ovaj podatak upozorava na povezanost elektroničkog i neelektroničkog nasilja te potvrđuje postojanje određenog profila djece koja su češće žrtve zlostavljanja. Promjenom medija ne mijenja se bitno srž odnosa zlostavljanih i onih koji zlostavljaju.

Djevojčice (8,60%) i dječaci (9,90%) neelektroničko (kao i elektroničko) zlostavljanje doživljavaju podjednakom učestalošću i ne razlikuju se statistički značajno ($\lambda^2 = 1,492$; $df = 1$; $p > 0,05$). Prema samoprocjenama, među ispitanim učenicima ukupno je 3,20% onih koji zlostavljaju (2-3 puta mjesečno i češće) svoje vršnjake putem elektroničkih medija, 16,20% ih je povremeno nasilno, a 80,60% nikada.

Ispitivanje povezanosti između učestalosti vršenja i doživljavanja elektroničkog nasilja pokazuje relativno nizak, ali statistički značajan koeficijent korelacije ($\rho = 0,272$; $p < 0,01$). Ovaj podatak pokazuje kako, u određenoj mjeri, djeca koja češće doživljavaju elektroničko nasilje češće ga i vrše i obratno. Ovakav statistički značajan, a relativno nizak stupanj korelacije potvrđuje postojanje dijela djece koja istodobno trpe i vrše nasilje, kao i kod neelektroničkog zlostavljanja. Iz literature je poznato da postoji ova mala skupina djece koja trpi nasilje, pa čak i zlostavljanje jednog ili skupine učenika, ali je u isto vrijeme nasilna prema nekoj drugoj djeci ili na neki način „izaziva“ one sklone zlostavljanju. Ova je skupina djece razvojno najrizičnija i tretmanski najzahtjevnija jer iziskuje rad kako na razvoju suosjećanja i emocionalne topline i povjerenja u druge tako i na vladanju impulsima i drukčijim oblicima druženja te pridobivanja osjećaja osobne vrijednosti.

Stope elektroničkog nasilja usporedili smo sa stopama nasilja dobivenima prilikom evaluacije provedbe programa „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“ (osnovni program), budući da su škole koje sudjeluju u ovom istraživanju prije toga provodile osnovni program prevencije.

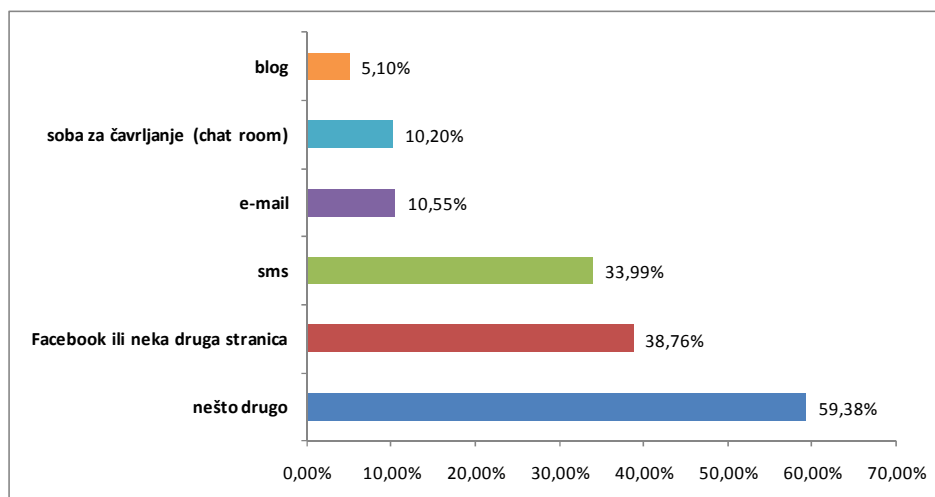
Slika 10. Odnos broja djece koja trpe i vrše neelektroničko odnosno elektroničko nasilje 2-3 puta mjesečno i češće (podatak o neelektroničkom nasilju prema UNICEF-ovim evaluacijskim podacima iz 2008.)

Postotci djece koja trpe i vrše elektroničko zlostavljanje odgovaraju postotcima djece koja trpe odnosno vrše neelektroničko zlostavljanje (nakon provedenog preventijskog programa). Ova usporedba ide u prilog pretpostavci da program prevencije vršnjačkog nasilja, iako izravno ne obuhvaća elektroničko nasilje, ipak vjerojatno utječe i na smanjenje elektroničkog zlostavljanja jer jasno uspostavlja vrijednosni okvir i stav protiv vršnjačkog nasilja.

Međutim ova podudarnost učestalosti zlostavljanja govori u prilog upozorenju kako rezultate ovog istraživanja ne možemo generalizirati s obzirom na učestalost pojave elektroničkog nasilja među djecom, nego samo kao mjere međusobne povezanosti pojedinih varijabli koje smo u ovom istraživanju uzeli u obzir. Vjerojatno je stupanj e-zlostavljanja jednak stupnju izravnog zlostavljanja u svim školama, odnosno među djecom, pa tamo gdje se nije radilo na prevenciji izravnog nasilja (što nije slučaj u našem uzorku) vjerojatno je veća učestalost nasilnog i zlostavljačkog ponašanja putem interneta i izravno.

Oblici elektroničkog nasilja

Kada govorimo o oblicima elektroničkog nasilja mislimo na različite oblike koje omogućava suvremena elektronička tehnologija, a osobito na SMS-poruke, elektroničku poštu (engl. *e-mail*), internetske sobe za čavrljanje (engl. *chat room*), blog i specijalizirane stranice za druženje (Facebook, MySpace i sl.).

Slika 11. Učestalost pojedinih oblika elektroničkog nasilja među djecom koja ga trpe (2-3 puta mjesečno i češće)

Među učenicima koji trpe elektroničko nasilje (2-3 puta mjesečno i češće), dakle koju zlostavljaju, gotovo 40% djece to doživi putem Facebooka ili neke druge specijalizirane stranice za druženje, a više od 30% putem SMS-poruka. Udio djece koja su zlostavljana kroz ova dva vodeća elektronička oblika statistički se značajno razlikuje u korist Facebooka ($\lambda^2 = 14,705$; $df = 1$; $p < 0,01$). Uvjerljivo vodstvo Facebooka očekivano je s obzirom na njegovu popularnost i učestalost korištenja među učenicima, ali i višestruke načine virtualne komunikacije koje takve stranice omogućavaju – komentiranje statusa na profilu,

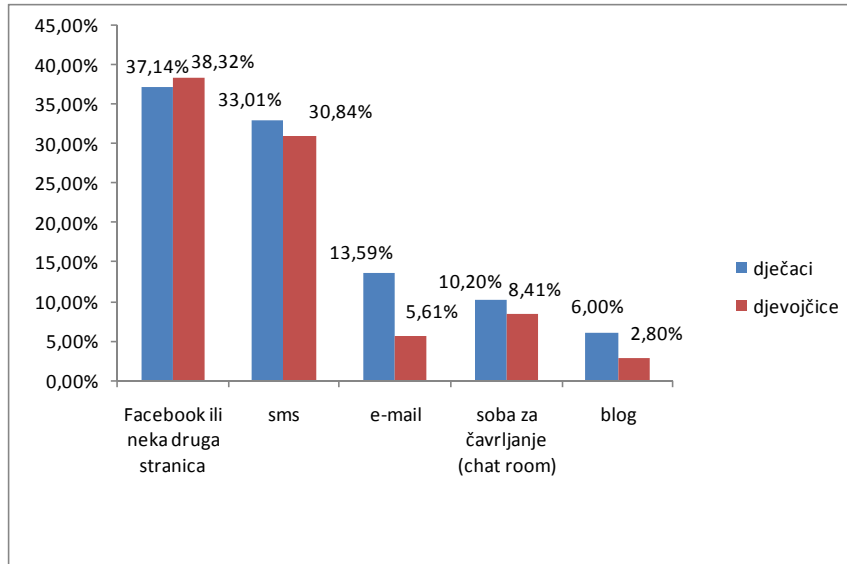

postavljanje i označavanje („tagiranje“) fotografija, dopisivanje porukama, igranje *online* igrice, čavrljanje (engl. *chat*) i sl., ali i osnivanje različitih grupa koje su „za“ ili „protiv“ nekoga ili nečega.

Interpretacija značajnog postotka djece (59,4%) koja su među ponuđenim odgovorima odabrali i kategoriju „nešto drugo“ može se pronaći u podatku kako je 79,2% navedene djece pozitivno odgovorilo na pitanje doživljenoga neelektroničkog nasilja (često i jako često) pa se može zaključiti kako su odabirući kategoriju „nešto drugo“ djeca mislila na neposredne, neelektroničke oblike zlostavljanja.

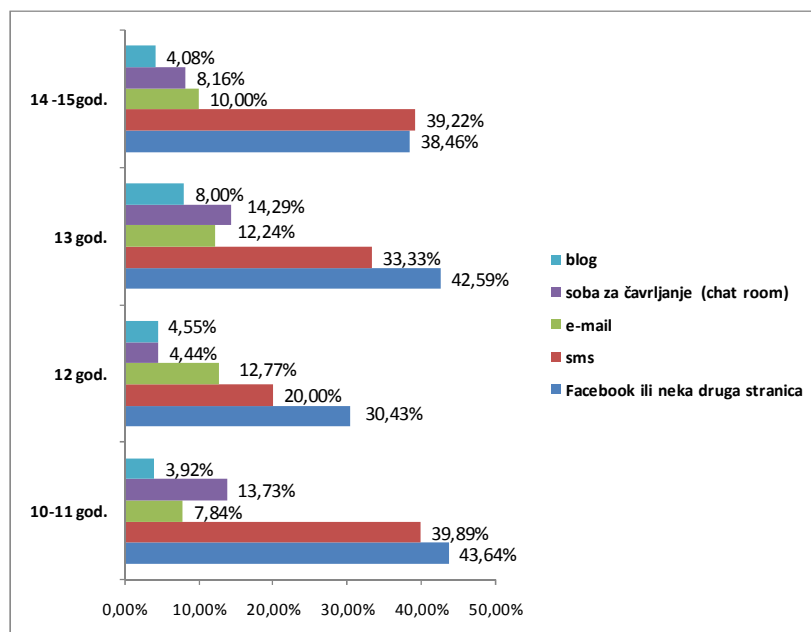
S obzirom na posebnu istaknutost Facebooka kao medija putem kojega se doživljava elektroničko nasilje, željeli smo vidjeti ovisi li vjerojatnost da će djeca tamo doživjeti nasilje o učestalosti posjećivanja Facebooka i ostalih specijaliziranih stranica za druženje putem interneta. Među zlostavljanom djecom koja Facebook posjećuju rijetko ili ponekad ne postoji statistički značajna razlika u broju onih koji su nasilje doživjeli baš tamo i onih koji ga tamo nisu doživjeli. Međutim među djecom koja trpe elektroničko nasilje, a koja su **česti posjetitelji** Facebooka, statistički je značajno veći broj djece nasilje doživjelo upravo tamo. Ovaj rezultat upućuje na to kako količina vremena provedena na Facebooku i sličnim stranicama za druženje može znatno utjecati na vjerojatnost doživljenoga elektroničkog nasilja.

Što se tiče razlike među spolovima, učestalost pojedinih oblika elektroničkog nasilja koje trpe djevojčice ne razlikuje se statistički značajno od oblika koje doživljavaju dječaci.

Slika 12. Učestalost pojedinih oblika elektroničkog nasilja među djecom koja ga trpe (2-3 puta mjesečno i češće) s obzirom na spol

U odnosu na dob djece, iako su neki oblici zlostavljanja češći u jednoj dobnoj skupini, a drugi u drugoj, ipak su Facebook i SMS uvjerljivo najčešće korišteni kanali za zlostavljanje u svim dobnim skupinama.

Slika 13. Učestalost pojedinih oblika elektroničkog nasilja među djecom koja ga trpe (2-3 puta mjesečno i češće) s obzirom na dob

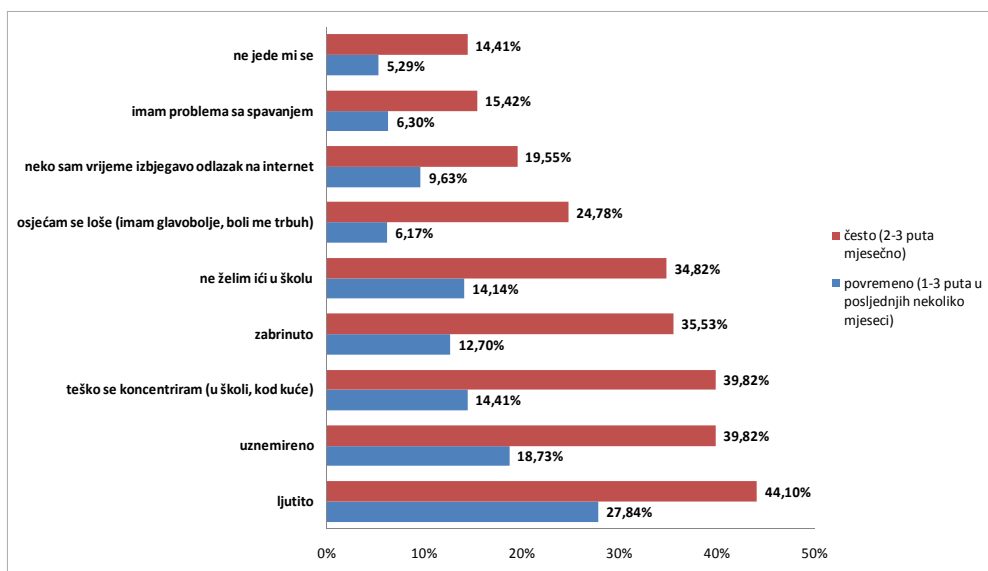
Na Facebook se je lako registrirati. Na njemu se zapisuju zanimljivi trenutci iz svakodnevnog života, potkrijepljeni fotografijama i videoisječima, povezuje se s prijateljima koji rade isto to. U svakom se trenutku može vidjeti što rade vaši prijatelji i poznanici, čime se bave, kamo putuju i slično, a s njima se mogu zaigrati i raznorazne igre. Facebook svojim mogućnostima odgovara na usmjerenost djece prema vršnjacima i potrebu za širokim krugom prijatelja. Nerijetko u školama svjedočimo hvalisanju i međusobnom natjecanju u broju „prijatelja“ na Facebooku. Čini se da im ovakve stranice istodobno pružaju osjećaj anonimnosti kroz distanciranje od samih sebe i lažni osjećaj kontakta, tj. povezanosti (sa stotinama osoba gotovo istodobno). No upravo otvaranje sebe i slanje informacija o sebi daje mogućnost da te netko (među stotinama) lakše povrijedi ili razveseli.

Stresne reakcije djece na elektroničko nasilje i zlostavljanje te njihovi načini nošenja sa stresom

Provedenim smo istraživanjem ispitali i kakve su najčešće reakcije djece na elektroničko nasilje i zlostavljanje, kao i kakvi su njihovi uobičajeni načini ponašanja u ovim situacijama i suočavanja sa stresom. Skala procjene intenziteta za svaku od ponuđenih stresnih reakcija određena je kao 1 – nimalo, 2 – malo/blago, 3 – veoma.

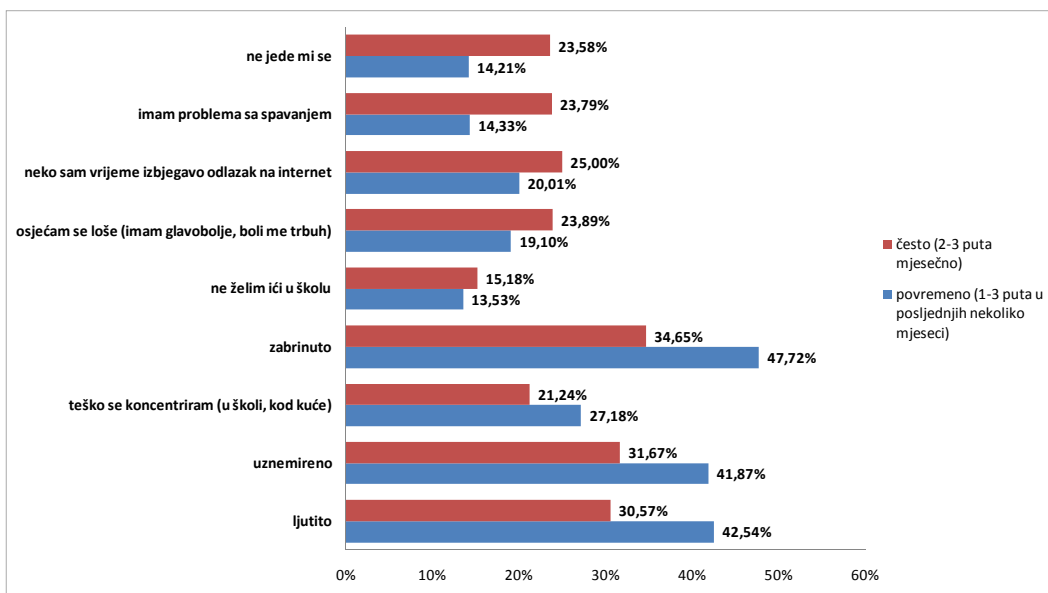
Rezultati potvrđuju očekivanja i pokazuju da najveći broj djece na elektroničko nasilje najčešće reagira neugodnim osjećajima. Gotovo tri četvrtine djece koja nasilje doživljavaju često ili vrlo često osjeća se ljutito (74,67%), uznemireno (71,49%) i zabrinuto (70,18%). Polovica zlostavljane djece ne želi ići u školu (50,00%) i osjeća se loše uz glavobolje i trbobođe (40,67%), a više od polovice ima poteškoće koncentracije kod kuće i u školi (61,06%). Gotovo 40% zlostavljane djece istodobno osjeća smetnje spavanja i smanjeni

apetit. Nadalje, donosimo prikaz stresnih reakcija na elektroničko nasilje s obzirom na intenzitet doživljenog (blago i snažno) i izloženost nasilju (povremeno i često ili vrlo često). Snažne su reakcije mnogo češće kod djece koja trpe zlostavljanje nego kod one koja su povremeno izložena nasilju. Gotovo polovica djece koja trpe zlostavljanje (2-3 puta mjesečno i češće) zbog doživljenog nasilja osjeća intenzivnu ljutnju, a više od trećine snažnu uznemirenost i zabrinutost, te veće poteškoće koncentracije. Snažne poteškoće spavanja i smanjenje apetita osjeća oko 15% djece koja trpe zlostavljanje.

Slika 14. Usporedba učestalosti pojedinih stresnih reakcija na elektroničko nasilje **snažnog** intenziteta među djecom koja trpe elektroničko nasilje 2-3 puta mjesečno i češće te djece koja elektroničko nasilje trpe povremeno

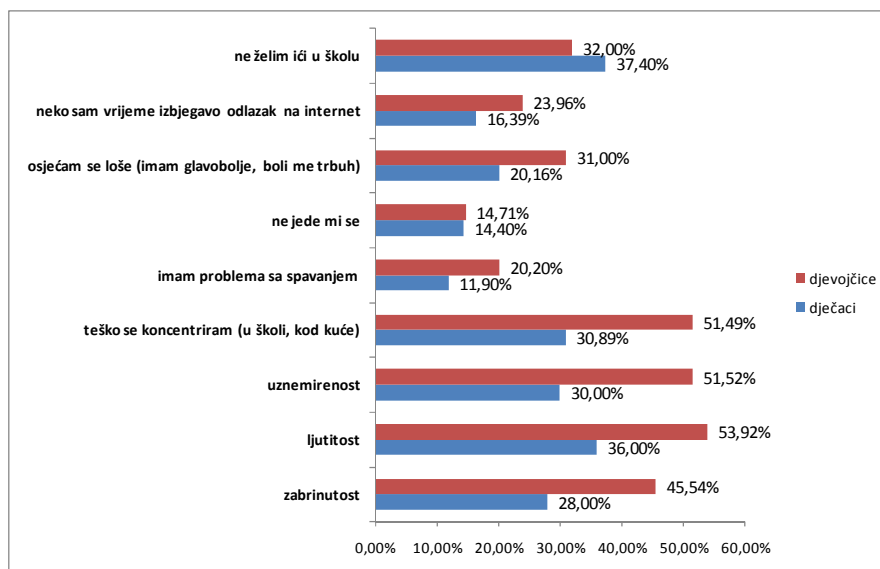
U skladu s očekivanjima, postotak djece koja ove posljedice osjećaju snažnim intenzitetom razlikuje se s obzirom na izloženost nasilju. Statistički značajno veći udio djece koja su često ili vrlo često zlostavljana sve navedene posljedice osjećaju snažnim intenzitetom u odnosu na djecu koja nasilje trpe povremeno (statističke razlike dobivene λ^2 testovima; za sve $p < 0,01$). Razmatrajući koje stresne reakcije djeca osjećaju u blažem obliku, ustanovili smo da su to osjećaji ljutnje, uznemirenosti i zabrinutosti te poteškoće koncentracije.

Slika 15. Usporedba učestalosti pojedinih stresnih reakcija na elektroničko nasilje **blagog** intenziteta među djecom koja trpe elektroničko nasilje 2-3 puta mjesečno i češće te djece koja elektroničko nasilje trpe povremeno

Statistički značajno veći postotak djece koja povremeno doživljava nasilje osjeća blagu ljutnju, uznemirenost i zabrinutost u odnosu na postotak često ili vrlo često zlostavljane djece. Poteškoće spavanja i smanjenog apetita i u blažem intenzitetu doživljava statistički značajno veći udio često ili vrlo često zlostavljane djece u odnosu na djecu koja su nasilju izložena povremeno (statističke razlike dobivene λ^2 testovima; za sve $p < 0,01$). Razlike u postotcima ostalih doživljenih posljedica blažeg intenziteta nisu statistički značajne s obzirom na izloženost nasilju. Drugim riječima, poteškoće sa spavanjem, prehranom, glavoboljom i trboboľjom te izbjegavanje interneta češće su reakcije zlostavljane djece nego djece koja povremeno iskuse nasilje, bez obzira na to jesu li te reakcije blage ili snažne. Zabrinutost, uznemirenost, ljutnja i smanjena koncentracija u blagom obliku češće su reakcije djece koja povremeno iskuse nasilje, a u snažnom su obliku daleko češće kod zlostavljane djece. Blagi osjećaj nevoljkosti odlaska u školu ima podjednak broj djece koja trpe nasilje i zlostavljanje, međutim zlostavljana djeca snažnije doživljavaju osjećaj da ne žele ići u školu.

Posebno osjetljiva skupina su djevojčice koje su doživjele elektroničko zlostavljanje. Većina djevojčica koje doživljavaju zlostavljanje elektroničkim putem osjećaju zabrinutost, ljutnju, uznemirenost jačeg intenziteta i veće poteškoće koncentracije. Pri tome, u usporedbi s dječacima, statistički značajno više djevojčica doživljava intenzivne sve navedene simptome: zabrinutost ($\lambda^2 = 14,740$; $df = 2$; $p < 0,01$), ljutnju ($\lambda^2 = 8,551$; $df = 2$; $p < 0,05$), uznemirenost ($\lambda^2 = 10,780$; $df = 2$; $p < 0,01$), poteškoće koncentracije ($\lambda^2 = 19,140$; $df = 2$; $p < 0,01$), kao i probleme u spavanju ($\lambda^2 = 8,887$; $df = 2$; $p < 0,05$) i psihosomatske simptome ($\lambda^2 = 10,224$; $df = 2$; $p < 0,01$).

Slika 16. Usporedba postojanja snažnih stresnih reakcija između dječaka i djevojčica koji doživljavaju elektroničko nasilje 2-3 puta mjesečno i češće

Kod intenzivnih se reakcija djevojčice i dječaci jedino ne razlikuju u gubitku apetita i nevoljkosti odlaska u školu. Premda prema rezultatima možemo zaključiti da djevojčice jače reagiraju na stres i imaju izraženije simptome, možda ove razlike možemo obrazložiti i uobičajenom spolnom razlikom i tipičnom socijalno prihvatljivom slikom, u okviru koje je djevojčicama „dopušteno“ osjećati stresne reakcije, dok dječacima nije. Oni moraju biti snažni i neosjetljivi. Premda spolna razlika u nevoljkosti odlaska u školu nije statistički značajna, ona je jedina na kojoj dječaci imaju veći rezultat od djevojčica. To možda govori u prilog tome da je dječacima više dopušteno da se ponašaju na određeni način povodom stresa, ali ne i da osjećaju.

Osim pitanja o stresnim reakcijama, učenike smo pitali što bi učinili, tj. kako bi postupili kada bi doživjeli nasilje. Ponuđene strategije procjenjivane su na skali od 1 – *sigurno tako ne bih postupio*, preko 3 – *neodlučan sam*, do 5 – *sigurno bih tako postupio*.

Tablica 11. Razlike u načinima reagiranja na elektroničko nasilje između dječaka i djevojčica – aritmetičke sredine, standardne devijacije procjena (1 – *siguran sam da tako ne bih postupio*; 2 – *mislim da ne bih tako postupio, ali nisam siguran*; 3 – *neodlučan sam*; 4 – *mislim da bih tako postupio, ali nisam sasvim siguran*; 5 – *sasvim sam siguran da bih tako postupio*)

Kad bi tko bio nasilan prema meni putem mobitela ili interneta	spol	N	M	SD
rekao bih roditeljima*	djevojčice	2523	3,83	1,459
	dječaci	2570	3,16	1,682
	ukupno	5093	3,49	1,611
ne bih više posjećivao tu stranicu, blokirao bih osobu koja me vrijeđa*	djevojčice	2513	3,72	1,589
	dječaci	2584	3,16	1,718
	ukupno	5097	3,43	1,679
rekao bih prijateljici*	djevojčice	2509	3,77	1,425
	dječaci	2573	2,96	1,566
	ukupno	5082	3,36	1,552
pokazao bih to nekoj odrasloj osobi*	djevojčice	2514	3,44	1,549
	dječaci	2577	2,78	1,649

	ukupno	5091	3,11	1,634
rekao bih bratu/sestri*	djevojčice	2462	3,19	1,635
	dječaci	2544	2,85	1,658
	ukupno	5006	3,02	1,656
službeno bih prijavio (administratoru stranice, policiji itd.)**	djevojčice	2516	2,79	1,515
	dječaci	2575	2,70	1,635
	ukupno	5091	2,74	1,577
rekao bih učitelju/razredniku*	djevojčice	2505	2,83	1,547
	dječaci	2579	2,41	1,588
	ukupno	5084	2,62	1,582
uzvratilo bih jednako*	djevojčice	2499	2,40	1,500
	dječaci	2570	2,80	1,633
	ukupno	5069	2,60	1,581
smijao bih se tome*	djevojčice	2485	2,04	1,431
	dječaci	2555	2,67	1,634
	ukupno	5040	2,36	1,569
ne bih učinio ništa*	djevojčice	2517	2,03	1,317
	dječaci	2582	2,30	1,485
	ukupno	5099	2,17	1,411
ne bih više išao na internet*	djevojčice	2511	2,07	1,316
	dječaci	2579	1,75	1,244
	ukupno	5090	1,91	1,290

* razlika statistički značajna – $p < 0,01$ **razlika statistički značajna – $p < 0,05$

Gledajući ukupan rezultat, pet najčešćih odgovora na elektroničko nasilje su povjeravanje u prvom redu roditeljima, zatim prijatelju, nekoj odrasloj osobi, bratu/sestri te prestanak posjećivanja problematične stranice ili blokiranje osobe koja ih vrijeđa. Raduje nas podatak da će se i djevojčice i dječaci u slučaju elektroničkog nasilja prvenstveno povjeriti roditeljima. Dakle, najčešće strategije nošenja sa situacijom nasilja su dijeljenje s nekim drugim (najčešće roditeljem) ili izbjegavanje. Indikativno je da je povjeravanje učiteljima tek na sedmom mjestu mogućih reakcija, i to iza prijavljivanja administratoru ili policiji. Ovaj rezultat odskače od rezultata kad je u pitanju neelektroničko nasilje i govori u prilog tome da djeca ne doživljavaju učitelje zainteresiranima za njihov život na internetu niti kao učinkovite zaštitnike u tom području njihovog života. I učenici i učitelji tijekom provedbe programa „Prekini lanac!“ govorili su nam kako im je drago da su konačno dobili formalnu mogućnost i poticaj da međusobno razgovaraju o ovom dijelu učeničkog života, pa se možemo nadati da će se učenici više oslanjati na podršku i zaštitu učitelja nakon što učitelji pokažu svoju zainteresiranost za ovaj dio života i aktivnosti učenika.

Za svaki odgovor na elektroničko nasilje statistički su značajne razlike između djevojčica i dječaka. Djevojčice će se značajno češće nego dječaci povjeriti nekome kao i prestati posjećivati stranicu ili internet uopće, te službeno prijaviti nasilje. Dječaci će se radije nego djevojčice smijati tom događaju, na elektroničko nasilje uzvratiti istom mjerom i neće poduzeti ništa. Na žalost, ove razlike potvrđuju već dobro usvojene tipične obrasce muškog i ženskog reagiranja i nošenja s opasnim i stresnim situacijama, te nas motiviraju da i kod dječaka razvijamo učinkovitije i na uzrok orijentirane načine nošenja sa stresom, s obzirom na to da su negiranje i nedjelovanje najnezreliji načini suočavanja sa stresom.

Stavovi djece prema elektroničkom nasilju

Neodvojivi od samog ponašanja su, naravno, stavovi djece prema elektroničkom nasilju. Stoga dio upitnika za učenike čini i upitnik stavova prema elektroničkom nasilju procjenjivanih na skali od pet stupnjeva (od 1 – *uopće se ne slažem* do 5 – *u potpunosti se slažem*). Najveći stupanj slaganja učenici su iskazali prema tvrdnji da se u slučaju elektroničkog nasilja osjećaju loše (3,57), zatim da se žrtva takvog nasilja postaje bez posebnog razloga (3,42) te da bi u slučaju elektroničkog nasilja u školi pokušali to zaustaviti (3,36).

Tablica 12. Razlike u stavovima prema elektroničkom nasilju između dječaka i djevojčica (od 1 – *uopće se ne slažem* do 5 – *u potpunosti se slažem*) – aritmetičke sredine, standardne devijacije procjena

STAVOVI PREMA ELEKTRONIČKOM NASILJU	spol	N	M	SD
Kada bi me tko uznemiravao putem interneta ili mobitela, osjećao bih se loše*	djevojčice	2452	3,99	1,345
	dječaci	2520	3,17	1,584
	ukupno	4972	3,57	1,526
Žrtve elektroničkog nasilja to postaju bez posebnog razloga*	djevojčice	2452	3,55	1,303
	dječaci	2520	3,29	1,438
	ukupno	4972	3,42	1,379
Ako bih čuo za slučaj elektroničkog nasilja u školi, pokušao bih to zaustaviti*	djevojčice	2452	3,53	1,288
	dječaci	2520	3,19	1,498
	ukupno	4972	3,36	1,409
Nasilje putem interneta i mobitela puno je ozbiljnije od onog u stvarnom životu*	djevojčice	2452	2,73	1,300
	dječaci	2520	2,38	1,401
	ukupno	4972	2,56	1,363
Ako nekoga zlostvaljaš putem interneta, lakše se izvučeš, jer nitko ne zna tvoj ID*	djevojčice	2452	2,20	1,405
	dječaci	2520	2,50	1,578
	ukupno	4972	2,35	1,503
Zabavno je anonimno nekome slati uznemirujuće poruke*	djevojčice	2452	1,40	0,960
	dječaci	2520	1,72	1,233
	ukupno	4972	1,56	1,118

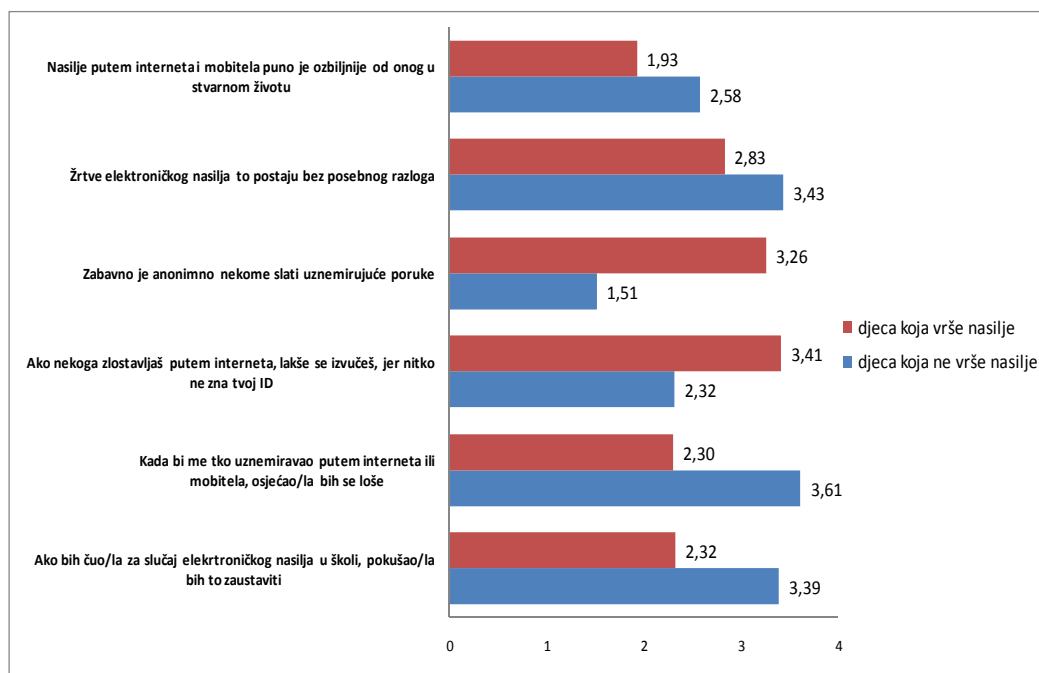
* razlika statistički značajna – $p < 0,01$

U svim ispitivanim stavovima prema prosječnom stupnju slaganja statistički se značajno razlikuju djevojčice i dječaci. Djevojčice bi se prema vlastitoj procjeni statistički značajno lošije osjećale od dječaka u slučaju elektroničkog nasilja. One se također statistički značajno više slažu s tvrdnjom kako se žrtvom nasilja postaje bez razloga, a nasilje putem elektroničkih medija doživljavaju ozbiljnije od onoga u stvarnom životu, te bi ga češće pokušale zaustaviti u odnosu na dječake. S druge strane, dječaci se u odnosu na djevojčice u statistički značajno većem stupnju slažu s tvrdnjom da se zbog anonimnosti mogu lakše izvući ako zlostavljaju putem interneta i zabavnije im je slati anonimne uznemirujuće poruke. Ovako opisane spolne razlike govore u prilog nešto većoj razini suosjećanja i senzibilnosti kod djevojčica, te njihovoj većoj spremnosti da nasilje zaustave. Iako razlike postoje i značajne su, zapravo se djevojčice i dječaci bitno ne razlikuju. Naime, rang-lista slaganja s pojedinim stavovima kod djevojčica podudara se s rang-listom kod dječaka.

Provjerili smo i razlike među stavovima djece koja su izravno uključena u nasilje, bilo da su mu izložena ili ga sama vrše. S obzirom na izloženost nasilju pokazalo se da djeca koja su

izložena nasilju imaju jednake stavove prema elektroničkom nasilju kao i djeca koja mu nisu izložena. Čini se da doživljeno elektroničko zlostavljanje ne mijenja stav djece prema elektroničkom nasilju, odnosno bez obzira na iskustvo, ta djeca ne preuzimaju proaktivniju ulogu te odlučniji i jasniji stav prema elektroničkom nasilju. Ovaj rezultat potvrđuje pasivnu, neaktivnu ulogu djeteta koje trpi nasilje.

Spolne razlike u stavovima prema elektroničkom nasilju među učenicima koji trpe elektroničko zlostavljanje nisu značajne, osim što se djevojčice u slučaju nasilja osjećaju lošije od dječaka ($t = 3,583$; $p < 0,01$). Među djecom koja vrše elektroničko nasilje i onima koja to ne rade postoji statistički značajna razlika u svim stavovima vezanim za elektroničko nasilje.

Slika 17. Prosječan stupanj slaganja sa stavovima o elektroničkom nasilju djece koja vrše elektroničko nasilje i djece koja takvo nasilje ne vrše (1 – uopće se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem)

Djeca koja vrše elektroničko nasilje u prosjeku se više od drugih slažu kako je anonimno slanje uznemirujućih poruka zabavno i kako će se lakše izvući ako nekog zlostavljaju putem interneta. S druge se strane manje od ostalih slažu sa stavom kako je elektroničko nasilje ozbiljnije od neelektroničkog te da netko postaje žrtva elektroničkog nasilja bez posebnog razloga. U slučaju elektroničkog nasilja osjećali bi se manje loše od drugih i rjeđe bi ga pokušali zaustaviti.

Ove razlike u stavu prema elektroničkom nasilju djece koja vrše nasilje u odnosu na ostale jasno pokazuju da je riječ o djeci koja imaju manje kapaciteta za suosjećanje, nasilje vide kao uobičajeni obrazac ponašanja i legitiman odgovor, kao reakciju kakvu netko drugi zaslužuje ili jednostavno kao dobar način zabave. Dakle, profil djece sklone e-zlostavljanju istovjetan je profilu djece koja zlostavljaju u izravnom kontaktu, pa bismo mogli reći da je elektroničko nasilje samo još jedan vid koji bismo mogli dodati uobičajenoj podjeli na verbalno, psihičko, tjelesno i socijalno nasilje. Što se tiče specifičnosti vezanih za elektroničko nasilje, čini se da

djeci koja zlostavljaju ovaj medij pruža lažan osjećaj anonimnosti i sigurnosti da neće biti „uhvaćeni“. Ukupno je jasno vidljiva, jednoznačna i neupitna povezanost stava i ponašanja.

Ovi rezultati, također, govore u prilog prevenciji vršnjačkog nasilja u cjelini jer je očito da sprječavanje samo jednog oblika nasilja, ne obraćajući pozornost na ostale, djeci neće biti uvjerljivo, a niti učinkovito, budući da su obrasci i uzroci zlostavljanja jednaki bez obzira na vrstu zlostavljanja.

Tablica 13. Stavovi prema elektroničkom nasilju djece koja vrše odnosno ne vrše nasilje (od 1 – *uopće se ne slažem* do 5 – *u potpunosti se slažem*) – aritmetičke sredine, standardne devijacije

STAVOVI PREMA ELEKTRONIČKOM NASILJU	Vrše nasilje	N	M	SD
Nasilje putem interneta i mobitela puno je ozbiljnije od onog u stvarnom životu*	NE	4891	2,58	1,366
	DA	164	1,93	1,290
Žrtve elektroničkog nasilja to postaju bez posebnog razloga*	NE	4939	3,43	1,373
	DA	162	2,83	1,526
Zabavno je anonimno nekome slati uznemirujuće poruke*	NE	4953	1,51	1,059
	DA	164	3,26	1,649
Ako nekoga zlostavljaš putem interneta, lakše se izvučeš, jer nitko ne zna tvoj ID*	NE	4914	2,32	1,489
	DA	160	3,41	1,552
Kada bi me tko uznemiravao putem interneta ili mobitela, osjećao bih se loše*	NE	4963	3,61	1,511
	DA	164	2,30	1,524
Ako bih čuo za slučaj elektroničkog nasilja u školi, pokušao bih to zaustaviti*	NE	4967	3,39	1,394
	DA	164	2,32	1,582

* razlika statistički značajna – $p < 0,01$

Reakcije učitelja na elektroničko nasilje

Nadalje, dijelom upitnika za učitelje provjerili smo kako bi reagirali u slučaju pojedinog oblika elektroničkog nasilja. Važno je napomenuti da je riječ o učiteljima koji su provodili osnovni program prevencije vršnjačkog nasilja. Pred učitelje smo stavili četiri moguće situacije elektroničkog nasilja i za svaku ponudili više mogućih reakcija. Za svaku od njih učitelji su procjenjivali koliko je vjerojatno da bi upravo tako reagirali na skali od 7 stupnjeva (od 1 – *nimalo vjerojatno*, preko 4 – *srednje vjerojatno*, do 7 – *vrlo vjerojatno*).

Kada bi se netko od učenika požalio na nasilje putem bloga, u prosjeku bi učitelji prvenstveno potražili savjet kolega ili stručnog suradnika, a potom poduzeli izravne mjere sprječavanja takvog nasilja.

Iako je ukupna prosječna vrijednost za odgovor „Djeca pod nadimcima svašta pišu i tome ne bih pridavao neku važnost“ relativno niska (2,85), zabrinjavajući je podatak da bi vjerojatno na taj način reagiralo ukupno 17,2% učitelja (procjene od 5 do 7).

Tablica 14. Procjene učitelja o vlastitim reakcijama na elektroničko nasilje putem bloga – aritmetičke sredine, standardne devijacije procjena (od 1 – *nimalo vjerojatno*, preko 4 – *srednje vjerojatno*, do 7 – *vrlo vjerojatno*)

Ako se učenik/ca požali da je o njemu/njoj netko napisao ružan i neprimjeren blog:	N	M	SD
Odmah bi se posavjetovao s kolegom ili stručnim suradnikom	776	6,44	1,186
Savjetovao bih mu da više ne posjećuje tu stranicu na internetu	778	5,58	1,823
Provjerio bih kako se navedeni sadržaj može maknuti s interneta	776	5,29	1,976
Potražio bih taj blog na internetu da vidim što piše	783	5,06	2,127
Počeo bih istragu o tome tko je autor bloga	779	4,72	2,022
Djeca pod nadimcima svašta pišu i tome ne bih pridavao veliku važnost	780	2,85	1,820
Ne bih učinio ništa, to nije moj posao	775	2,19	1,822

I kod nasilja putem SMS-a učitelji bi primarno tražili savjet drugih odraslih, a zatim poduzeli neke druge mjere. Posebnu pažnju skrećemo na relativno visoku ukupnu prosječnu vjerojatnost da učitelji u ovoj situaciji savjetuju brisanje svih poruka (4,65), čak 53,7% bi ih vjerojatno postupilo na taj način. U slučaju anonimnih poruka neprimjerenog, prijetećeg sadržaja nikako nije uputno učenike savjetovati da poruke izbrišu jer su one u ovom slučaju materijalni dokaz i mogu poslužiti za otkrivanje pošiljatelja – zlostavljača. Nadalje, 37,1% učitelja bi u ovakvoj situaciji učenika upozorili, odnosno ukorili kome daje broj mobilnog uređaja. Reagirajući na ovaj način učitelji ne pružaju odgovarajuću podršku djetetu u nevolji, nego nameću dodatan osjećaj krivnje za zlostavljanje koje mu se događa, što je upravo obrnuto od primjerenog načina reagiranja prema djeci koja trpe nasilje.

Tablica 15. Procjene učitelja o vlastitim reakcijama na elektroničko nasilje putem SMS-a – aritmetičke sredine, standardne devijacije procjena (od 1 – *nimalo vjerojatno*, preko 4 – *srednje vjerojatno*, do 7 – *vrlo vjerojatno*)

Ako se učenik požali da prima SMS-ove naglašenog ljubavnog i seksualnog sadržaja:	N	M	SD
Odmah bi se posavjetovao s kolegom ili stručnim suradnikom	785	6,45	1,129
Potaknuo bih ga mi kaže više informacija o svemu	782	5,79	1,605
Odmah bi kontaktirao policiju i roditelje djeteta jer je možda riječ o pedofilu	784	5,55	1,676
Tražio bih da mi pokaže te poruke	782	5,10	2,059
Savjetovao bih da izbriše dosadašnje poruke, a buduće poruke ignosira i odmah obriše	775	4,65	2,243
Rekao bih da se to događa kad ne pazi kome daje svoj broj mobitela	780	3,79	2,299
Ne bih učinio ništa, to nije moj posao	777	1,97	1,783

U slučaju nasilja putem Facebooka učitelji bi se u svom reagiranju najvjerojatnije odlučili za održavanje radionice na satu razrednika i savjetovanje s kolegom. Iako je relativno niska ukupna prosječna procjena (2,73), uvidom u rezultate jasno je da bi čak 17,4% učitelja ovaj oblik elektroničkog nasilja zanemarilo opravdavajući se da djeca pod nadimcima pišu svašta.

Tablica 16. Procjene učitelja o vlastitim reakcijama na elektroničko nasilje putem Facebooka – aritmetičke sredine, standardne devijacije procjena (od 1 – *nimalo vjerojatno*, preko 4 – *srednje vjerojatno*, do 7 – *vrlo vjerojatno*)

Ako doznam da je tko od učenica napravio Facebook grupu na kojoj se komentiraju grudi učenica te poimenice rangiraju po nekim osobinama:	N	M	SD
Odmah bi se posavjetovao s kolegom ili stručnim suradnikom	787	6,32	1,280
Na SRO-u bih proveo radionicu na temu: „Odgovornost za ponašanje“	783	6,31	1,275
Provjerio bih kako se navedeni sadržaj može maknuti s interneta	782	5,40	1,838
Sazvao bih sastanak roditelja svih učenika za koje sumnjam da su uključeni u navedeni događaj	785	5,28	1,775
Dao bih preporuke da se svim uključenim učenicima izrekne ukor	775	4,39	1,902
Na idućem satu bih im ljutito rekao da su neodgovorni i ne razmišljaju o posljedicama	781	4,34	2,090
Djeca pod nadimcima svašta pišu i tome ne bih pridavao neku važnost	783	2,73	1,848
Ne bih učinio ništa, to nije moj posao	783	2,26	1,930

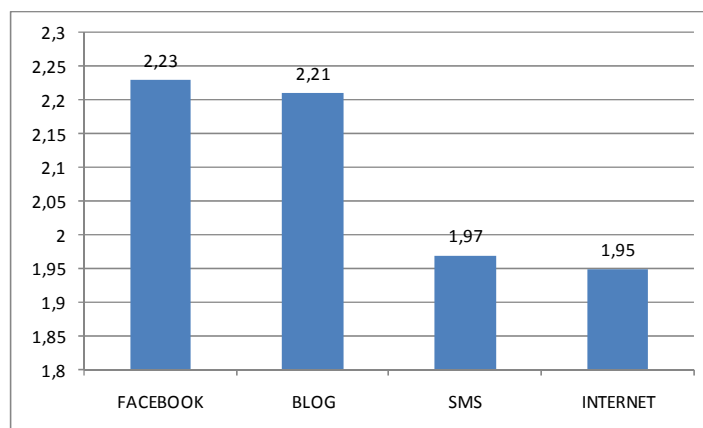
Učitelji bi općenito objavu agresivnih sadržaja na internetu u kojem se najavljuje povrjeđivanje drugih ili sebe shvatili vrlo ozbiljno, najozbiljnije od svih drugih ponuđenih situacija. Većina kaže da bi se u tom slučaju vrlo vjerojatno posavjetovali s kolegama, pozvali djetetove roditelje u školu i potražili stručnu pomoć za dijete. Međutim i u slučaju prijetnje povrjeđivanja sebe ili drugih, nažalost postoji dio učitelja, njih 17,3%, koji bi svoje nereagiranje opravdali time da djeca pod nadimcima pišu svašta.

Tablica 17. Procjene učitelja o vlastitim reakcijama na elektroničko nasilje u obliku objave agresivnog sadržaja na internetu – aritmetičke sredine, standardne devijacije procjena (od 1 – *nimalo vjerojatno*, preko 4 – *srednje vjerojatno*, do 7 – *vrlo vjerojatno*)

Ako doznam da je učenica objavila agresivni sadržaj na internetu, najavljujući da će povrijediti sebe ili druge:	N	M	SD
Odmah bi se posavjetovala s kolegicom ili stručnim suradnicom	787	6,47	1,166
Pozvala bih roditelje tog djeteta u školu	789	6,35	1,283
Učinila bih sve kako bi dijete dobilo stručnu podršku i pomoć	789	6,34	1,162
Odmah bi kontaktirala policiju i centar za socijalnu skrb	783	4,59	1,854

Djeca pod nadimcima svašta pišu i tome ne bih pridavala neku važnost	776	2,60	1,916
Ne bih učinila ništa, to nije moj posao	785	1,97	1,859

Usporedili smo ukupne procjene učitelja o vjerojatnosti da u slučaju elektroničkog nasilja ne poduzmu ništa s obzirom na četiri različite situacije. Statistički je značajno vjerojatnije da u slučaju nasilja putem Facebooka i bloga učitelji ne reagiraju u odnosu na situaciju kada otkriju da je učenik objavio agresivan sadržaj na internetu ili prima SMS-poruke prenatrženog ljubavnog, seksualnog sadržaja ($p < 0,01$).

Slika 18. Aritmetičke sredine procjena učitelja o vjerojatnosti da u slučaju pojedinih oblika elektroničkog nasilja ne poduzmu ništa (od 1 – *nimalo vjerojatno*, preko 4 – *srednje vjerojatno*, do 7 – *vrlo vjerojatno*)

Iako su ukupne prosječne procjene učitelja na odgovor kako uopće ne bi reagirali jer to nije njihov posao, za sve četiri navedene situacije elektroničkog nasilja, relativno niske, zabrinjavaju postotci učitelja za koje je nereagirano ipak vjerojatno. Ako učenik prima neprimjerene SMS-poruke prenatrženog ljubavnog ili seksualnog sadržaja, 11,7% učitelja vjerojatno ne bi ništa poduzelo, kao i 13% u slučaju agresivnih prijetećih sadržaja na internetu. Udio učitelja koji ne bi reagirali na neprimjeren izrugujući blog iznosi 14%, a 15,4% ne bi ništa poduzelo ako bi saznali da učenici sudjeluju u izrugujućoj grupi na Facebooku.

Iz ovih podataka ne možemo zaključiti kako bi učitelji bili poduzetniji u slučajevima nasilja putem SMS-a i interneta nego putem Facebooka i blogova. Naime, kroz sve četiri situacije osim medija varira i sadržaj – primjerice, ružan neprimjeren blog u odnosu na SMS-poruke seksualnog sadržaja ili komentiranje grudi preko Facebooka u odnosu na agresivnu prijetnju povrjeđivanjem sebe ili drugoga. Jasno je da sadržaji nisu podjednako ozbiljni i prijeteći, što potvrđuju i odgovori učitelja koji su na neki način u svojim procjenama rangirali ozbiljnost ponuđenih situacija. Naravno da bi bilo važno da svi učitelji reagiraju na sva ova četiri oblika nasilja, međutim vidljivo je da spremnost učitelja na reakciju raste s ozbiljnošću prijetnje.

Učitelji su svjesni da sve navedene situacije predstavljaju nasilje i u većini bi slučajeva poduzeli nešto. Najčešće bi se posavetovali s nekim kolegom ili stručnim suradnikom, savetovali bi dijete (nekad ispravno, a nekad neispravno) i kontaktirali djetetove roditelje ili

druge službe. Međutim zabrinjava činjenica da ipak postoji oko 17,5% učitelja koji **najvjerojatnije** ne bi reagirali jer djeca svašta pišu pod nadimcima, kao i oko 15,5% učitelja koji **najvjerojatnije** ne bi ništa učinili jer to nije njihov posao. Među navedenim je postotcima manje od polovice onih učitelja koji na oba pitanja odgovaraju na ovaj način, što znači da je postotak učitelja koji u određenim situacijama na nasilje ne bi reagirali čak veći od 20%. Ovaj nas broj zabrinjava s obzirom na to da je riječ o učiteljima koji su se već obrazovali za osviještenost i djelovanje protiv nasilja u programu namijenjenom izravnom nasilju u školi.

Ovi rezultati opravdavaju našu strategiju da prvo educiramo učitelje, a onda da oni educiraju roditelje i učenike te posebno naglase potrebu za ozbiljnom raspravom i argumentacijom o tome zbog čega je posao učitelja da reagiraju na elektroničko nasilje (o čemu smo već pisali u priručniku Prekini lanac (2010).

Uključenost roditelja u djetetovo korištenje internetom

Upitnikom je provjerena i uključenost roditelja u djetetovo korištenje internetom tako da su roditelji pored svakoga ponuđenog oblika uključenosti procjenjivali svoju uključenost na ljestvici od 1 (nikada) do 5 (uvijek). U prosjeku su samoprocjene roditelja o uključenosti u djetetovo ponašanje na internetu prilično visoke (od 3,43 do 4,41), osim instaliranja filtera i posebnih programa za kontrolu na kućnom računalu, što prema izjavama rijetko čine (2,5).

Tablica 18. Samoprocjene roditelja o uključenosti u djetetovo korištenje internetom, prikaz po česticama – aritmetičke sredine, standardne devijacije

ČESTICA	N	M	SD
Kad nešto ne znam u vezi s internetom i mobitelom, tražim djetetovu pomoć	2547	3,18	1,527
Razgovaram s djetetom o mogućim opasnostima na internetu	2540	4,41	0,978
S djetetom smo dogovorili pravila korištenja internetom i posljedice njihovih kršenja	2524	4,29	1,123
S djetetom smo dogovorili pravila oko upoznavanja internetskih prijatelja	2521	4,04	1,309
Pokazujem interes za internet i mjesta za komunikaciju koja moje dijete posjećuje	2508	4,10	1,198
Ograničili smo vrijeme korištenja internetom	2516	3,95	1,322
S prijateljima i drugim roditeljima često razgovaram o dječjim aktivnostima na internetu i pitam za savjet	2509	3,43	1,331
Kod kuće se na računalu koristimo filterima i posebnim programima za kontrolu sadržaja	2465	2,50	1,554

Faktorskom analizom čestica koje se odnose na sudjelovanje roditelja u djetetovom korištenju internetom dobio se jedan zajednički faktor koji je u osnovi povezanosti među česticama te se može nazvati „Roditeljska uključenost u dječje korištenje elektroničkim medijima“. Čestica koja nema značajnu saturaciju s navedenim faktorom je „Kad nešto ne znam u vezi s internetom i mobitelom, tražim djetetovu pomoć“. Stoga je za svakog roditelja određen njegov ukupan rezultat uključenosti u dječje korištenje elektroničkim medijima, a

koji je izračunat kao zbroj stupnjeva slaganja sa svakom od 7 čestica zasićenih dobivenim zajedničkim faktorom (najniži ukupni mogući rezultat iznosi 7 i upućuje na potpunu neuključenost roditelja u dječje korištenje internetom, dok najviši ukupni mogući rezultat od 35 upućuje na maksimalnu uključenost roditelja u svim ispitivanim tvrdnjama). Prosječna uključenost svih roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima iznosi 26,71 (SD = 5,935).

Željeli smo istražiti jesu li određene karakteristike roditelja povezane s njihovom uključenosti u dječje korištenje internetom. Početno nas je zanimalo postojanje razlika među roditeljima različitog stupnja obrazovanja. Analiza varijance pokazala je da se roditelji različitoga obrazovnog statusa statistički značajno razlikuju i u traženju pomoći od djeteta vezane za elektroničke medije i u ukupnom rezultatu uključenosti u djetetovo korištenje internetom.

Tablica 19. Traženje djetetove pomoći i ukupan rezultat na upitniku uključenosti u djetetovo korištenje internetom s obzirom na stupanj obrazovanja roditelja – aritmetičke sredine, standardne devijacije

	Stupanj obrazovanja	N	M	SD
Kad nešto ne znam u vezi s internetom i mobitelom, tražim djetetovu pomoć*	osnovna škola	379	3,42	1,595
	srednja škola/gimnazija	1518	3,29	1,510
	viša škola	257	3,08	1,491
	fakultet/magisterij i doktorat	383	2,59	1,402
	ukupno	2537	3,18	1,527
Uključenost roditelja u djetetovo korištenje internetom*	osnovna škola	339	25,31	6,888
	srednja škola/gimnazija	1417	26,99	5,877
	viša škola	248	27,06	5,338
	fakultet/magisterij i doktorat	376	26,70	5,409
	ukupno	2380	26,71	5,934

*statistički značajno – $p < 0,01$

Visokoobrazovani roditelji statistički značajno manje traže pomoć oko elektroničkih medija od svoje djece. Razlike između roditelja nižih stupnjeva obrazovanja (od osnovne do više škole) nisu statistički značajne. (Razlike među skupinama utvrđene su Dunnett 3 *post hoc* testom, razina značajnosti $p < 0,01$.)

Roditelji sa završenom osnovnom školom statistički su značajno manje uključeni u djetetovo korištenje internetom od roditelja viših stupnjeva obrazovanja (od srednje škole do fakulteta/magisterija/doktorata). Ostale razlike u ukupnom rezultatu na ovom upitniku nisu značajne s obzirom na stupanj obrazovanja. (Razlike među skupinama utvrđene su Dunnett 3 *post hoc* testom, razina značajnosti $p < 0,01$.)

Dob roditelja je prema analizi varijance također statistički značajan čimbenik pri traženju pomoći od djeteta u upotrebi elektroničkih medija i ukupnom rezultatu na upitniku o uključenosti u djetetovo korištenje internetom.

Tablica 20. Traženje djetetove pomoći i ukupan rezultat na upitniku uključenosti u djetetovo korištenje internetom s obzirom na dob roditelja – aritmetičke sredine, standardne devijacije

	Dob	N	M	SD
Kad nešto ne znam u vezi s internetom i mobitelom, tražim djetetovu pomoć*	do 30	68	2,26	1,400
	između 31 i 40	1327	3,08	1,530
	između 41 i 50	958	3,35	1,489
	više od 50	97	3,34	1,587
	ukupno	2450	3,17	1,526
Uključenost roditelja u djetetovo korištenje internetom*	do 30	64	26,86	7,176
	između 31 i 40	1249	27,47	5,532
	između 41 i 50	903	25,87	6,029
	više od 50	91	24,96	6,989
	ukupno	2307	26,72	5,899

*statistički značajno – $p < 0,01$

Tendencija je što su roditelji stariji, to statistički značajno češće traže pomoć od svoje djece u području korištenja elektroničkim medijima (do 40 godina starosti). Porast dobi (nakon 40 godina) nije statistički značajan za traženje pomoći od djece. U prosjeku, najviši ukupan rezultat u uključenosti u djetetovo korištenje internetom procjenjuju roditelji između 31 i 40 godina starosti, što statistički nije značajno u odnosu na mlađe roditelje. Roditelji stariji od 40 godina statistički se značajno rjeđe uključuju u djetetovo korištenje internetom u odnosu na roditelje između 31 i 40 godina. (Razlike među skupinama utvrđene su Dunnett 3 *post hoc* testom, razina značajnosti $p < 0,01$.) Na kraju nas je zanimalo postoji li povezanost između roditeljske percepcije prednosti ili opasnosti elektroničkih medija i njihove uključenosti u dječje korištenje internetom. Ovdje se nije dobila istaknuta povezanost.

Usporedba samoprocjene roditelja i procjene djece o roditeljskoj uključenosti

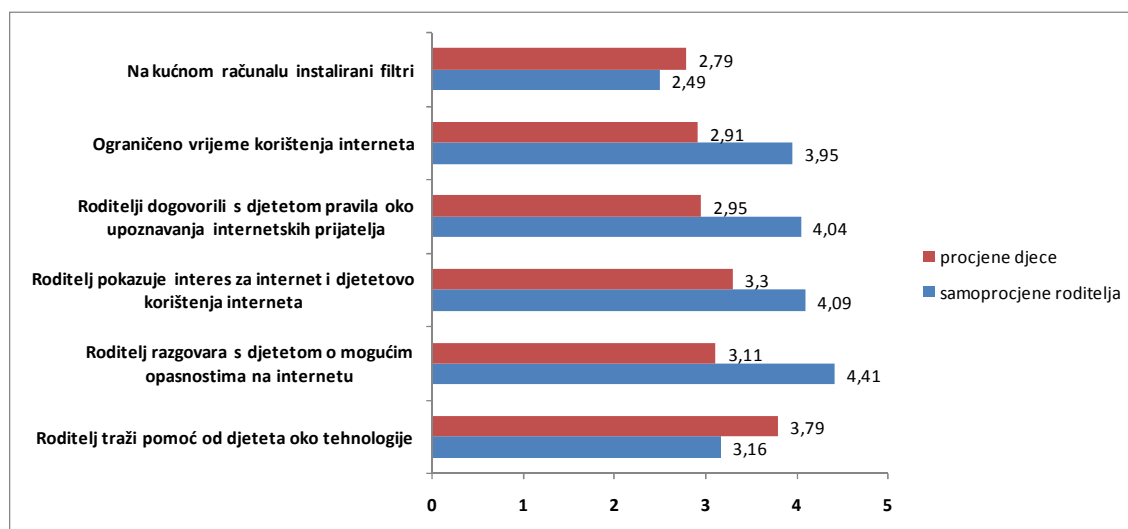
Istraživanjem nismo ispitali kako roditelji procjenjuju svoju uključenost u dječje korištenje internetom jer visoke samoprocjene na česticama ovog upitnika mogu biti i pod utjecajem socijalne poželjnosti odgovora. Kako bismo dobili jasniju sliku tog odnosa, uključenost svojih roditelja u vlastito korištenje internetom procjenjivala su sama djeca. Učenici su ispunjavali upitnik s pitanjima koja su uglavnom istovjetna onima za roditelje, procjenjujući koliko imaju dojam da su roditelji uključeni u njihovo korištenje internetom i mobitelom. Učeničke procjene stupnja roditeljske uključenosti mnogo su niže od roditeljskih (od 2,87 do 3,88), što govori u prilog tvrdnji da su roditelji davali poželjne odgovore i da situacija nije toliko dobra kako se čini.

Tablica 21. Procjene djece o uključenosti roditelja u djetetovo korištenje internetom, prikaz po česticama – aritmetičke sredine, standardne devijacije

ČESTICA	N	M	SD
Ponekad roditeljima pomažem u snalaženju na računalu, internetu ili mobitelu	5245	3,78	1,333
Roditelji su me upozorili na moguće opasnosti ako se uživo upoznajem s nekom osobom koju poznajem samo preko interneta	5216	3,88	1,468

Roditelji pokazuju interes za internet i što ja radim dok sam na računalu	5197	3,30	1,503
S roditeljima imam dogovorena pravila korištenja interneta i mobitela	5232	3,15	1,591
Razgovaram s roditeljima o mogućim opasnostima na internetu	5215	3,11	1,547
Roditelji razgovaraju sa mnom o tome kako razgovarati s prijateljima na internetu koje ne poznajem uživo	5211	2,96	1,600
Imam ograničeno vrijeme koliko mogu biti na računalu i internetu	5211	2,91	1,627
S roditeljima imam dogovorene posljedice, ako prekršim neko od pravila	5215	2,87	1,573
Kod kuće na računalu instalirani su posebni filtri i programi za kontrolu sadržaja	5126	2,79	1,602

Upitnik samoprocjene za roditelje i upitnik procjene roditelja od strane učenika nisu sukladni u svim česticama pa značajnost razlika između samoprocjena roditelja i procjena djece donosimo samo za neke čestice. Samoprocjene roditelja su za sve odgojne strategije u prosjeku za cijeli stupanj procjene veće nego procjene djece o ponašanjima roditelja. Sve razlike su i statistički značajne. Djeca jedino statistički značajno više navode da su na kućnom računalu instalirani filtri te da roditelji od njih traže pomoć u upotrebi elektroničkih medija.

Slika 19. Usporedba aritmetičkih sredina procjena djece i samoprocjena roditelja o roditeljskoj uključenosti u djetetovo korištenje internetom – prikaz po česticama

Dodatno ispitujući dječje procjene uključenosti svojih roditelja, pokazalo se da je dječja percepcija roditeljske uključenosti u njihovo korištenje računalom i internetom pozitivno povezana s dječjom percepcijom opasnosti koje se mogu povezivati uz elektroničke medije ($r = 0,337$; $p < 0,01$). Možemo dakle reći da je uključenost roditelja važan činitelj u formiranju djetetova stava prema opasnostima elektroničkih medija.

Rezultati pokazuju kako djevojčice izražavaju veću uključenost svojih roditelja nego dječaci ($t = 12,606$; $p < 0,01$).

Tablica 22. Razlika u procjenama uključenosti roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima među djevojčicama i dječacima

	Spol	N	M	SD
Uključenost roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima**	djevojčice	2404	26,45	7,858
	dječaci	2548	23,59	8,103
	ukupno	4980	24,95	8,116

Neke se značajne razlike dobivaju i u funkciji dobi. Prema procjenama same djece, uključenost njihovih roditelja u korištenje elektroničkim medijima njihove djece pokazuje trend opadanja s dobi.

Tablica 23. Razlika procjene uključenosti roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima među djecom različitih dobnih uzrasta

	Dob	N	M	SD
Uključenost roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima**	11 god.	1186	26,64	7,748
	12 god.	1250	25,68	8,170
	13 god.	1358	24,10	7,998
	14 god.	1131	23,50	8,215

Statističkom *post hoc* analizom pokazalo se kako, govoreći o uključenosti roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima, djeca u dobi od 11 godina iskazuju značajno veću uključenost svojih roditelja od 12-godišnje djece ($p < 0,05$), ona od 12 godina značajno veću od 13-godišnje djece ($p < 0,01$), dok se prema izjavama djece roditelji 13-godišnjaka i 14-godišnjaka statistički ne razlikuju prema uključenosti.

Željeli smo ispitati razlikuju li se djeca koja trpe vršnjačko elektroničko nasilje od onih koja ga ne doživljavaju po uključenosti roditelja u njihovo korištenje internetom i mobitelom. Analiza je pokazala statističku razliku među tim dvjema skupinama djece, ali na razini $p < 0,05$ ($t = -2,167$; $p < 0,05$).

Tablica 24. Razlika procjene uključenosti roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima među djecom koja doživljavaju i koja ne doživljavaju elektroničko nasilje

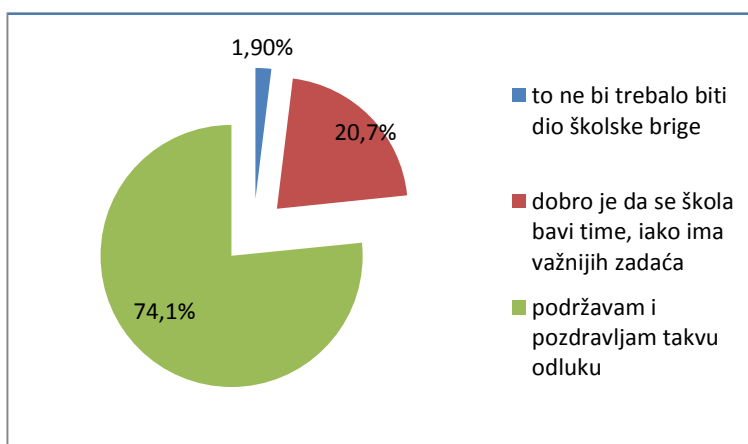
	Trpe nasilje	N	M	SD
Uključenost roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima**	NE	4399	24,90	8,108
	DA	224	26,13	8,259

Dakle, roditelji djece koja trpe elektroničko nasilje više su uključeni od ostalih roditelja. Međutim, upozoravajući je sljedeći podatak – očigledna razlika uključenosti roditelja u ono kako se i koliko njihova djeca koriste elektroničkim medijima pronalazi se i među djecom koja ne vrše elektroničko nasilje i onima koja ga vrše. Rezultati pokazuju da djeca koja vrše elektroničko nasilje procjenjuju svoje roditelje značajno manje uključenima od djece koja za sebe izjavljuju da takvo nasilje ne vrše ($t = 8,690$; $p < 0,01$).

Tablica 25. Razlika procjene uključenosti roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima među djecom koja vrše i koja ne vrše elektroničko nasilje

	Vrše nasilje	N	M	SD
Uključenost roditelja u dječje korištenje elektroničkim medijima**	NE	4719	25,13	8,068
	DA	157	19,62	7,817

Većina roditelja podupire školu u odluci da se u nastavku prevencije nasilja radi i na prevenciji elektroničkog nasilja, a tek nešto manje od 2% roditelja smatra da to ne bi trebao biti dio školske brige – u svakom slučaju manje nego učitelja koji smatraju da to nije njihov posao.

Slika 20. Prikaz odgovora roditelja na pitanje „Trebali li se škole, nakon vršnjačkog nasilja, pozabaviti i problemom elektroničkog nasilja?“

Zaključak

Premda je istraživanje provedeno na prigodnom uzorku učenika, njihovih roditelja i učitelja iz škola koje su već provele Program prevencije vršnjačkog nasilja (osnovni program) pa rezultate ne možemo generalizirati na ukupnu populaciju (pogotovo kad su u pitanju podatci o učestalosti nasilja), rezultati nam daju zanimljive uvide u međuovisnost i isprepletenost različitih varijabli koje smo obuhvatili ovim istraživanjem.

Rezultati pokazuju da učenici prednjače u svakodnevnom korištenju internetom. Slijede ih učitelji, dok su roditelji mnogo rjeđe na internetu. Učenici putem interneta najviše traže zabavne sadržaje, dopisuju se i druže, a učitelji i roditelji najviše traže dodatnu literaturu vezanu uz školu i posao te surfaju i traže zanimljivosti.

Roditelji i učitelji imaju dobar uvid u svrhe za koje se djeca koriste internetom, s tim da učitelji smatraju da djeca više vremena provode na stranicama za odrasle, na forumima i tražeći sadržaje vezane za školu nego što iskazuju djeca sama.

Što se tiče stavova o prednostima i opasnostima elektroničkih medija (računala, interneta i mobitela), pokazuje se da djeca uočavaju prednosti više nego roditelji i učitelji, dok su roditelji najviše svjesni opasnosti. Učitelji se i u odnosu na prednosti i opasnosti nalaze negdje između roditelja i učenika. Kod roditelja se, osim ove dvije skupine stavova, formira još jedna skupina koja izražava negativni socijalni aspekt korištenja internetom.

Učenici, učitelji i roditelji koji više vremena provode na internetu više ističu njegove prednosti nego opasnosti.

Djeca koja čine e-nasilje doživljavaju suvremene tehnologije pozitivnijima i neopasnijima od prosjeka, dok djeca koja trpe to nasilje suvremene tehnologije doživljavaju manje pozitivnima i opasnijima od prosjeka.

Učitelji i roditelji imaju podjednake stavove o dječjem korištenju internetom i ona su izraženiji kad su u pitanju opasnosti. Pri tome učitelji percipiraju opasnosti interneta za djecu više nego roditelji, dok roditelji percipiraju korisnosti nešto više od učitelja. Ova, mogli bismo reći, veća zabrinutost učitelja vjerojatno proizlazi iz činjenice da učitelji više znaju što se sve djeci događa na internetu jer stalno komuniciraju s velikim brojem djece. Obrazovaniji roditelji više ističu koristi interneta.

U našem specifičnom uzorku elektroničko je zlostavljanje doživjelo 5% učenika, sporadično iskustvo nasilja 29% učenika, dok 66% nikada nije doživjelo e-nasilje. Ovi su podatci u visokoj korelaciji s doživljenim neelektroničkim nasiljem, što govori u prilog tvrdnji da je e-nasilje samo još jedan vid ukupnoga vršnjačkog nasilja i da ga treba prevenirati zajedno sa svim drugim vrstama nasilja, jer su mu uzroci isti.

S obzirom na oblik, odnosno medij putem kojeg se čini e-nasilje, Facebook i druge stranice za druženje pokazuju se najčešćim medijem, a slijede ih SMS-poruke.

Djeca koja trpe e-nasilje i zlostavljanje imaju mnogostruke stresne reakcije. U skladu s očekivanjima, zlostavljana djeca imaju intenzivnije i mnogostrukije reakcije. Poteškoće sa spavanjem, prehranom, glavoboljom i trbobočjom te izbjegavanje interneta češće su reakcije

zlostavljane djece nego djece koja povremeno iskuse nasilje, bez obzira na to jesu li te reakcije blage ili snažne. Zabrinutost, uznemirenost, ljutnja i smanjena koncentracija u blagom obliku češće su reakcije djece koja povremeno iskuse nasilje, a u snažnom su obliku daleko češće kod zlostavljane djece. Blagi osjećaj nevoljkosti odlaska u školu ima podjednak broj djece koja trpe nasilje i zlostavljanje, međutim zlostavljana djeca snažnije doživljavaju osjećaj da ne žele ići u školu.

Premda prema rezultatima možemo zaključiti da djevojčice jače reagiraju na stres i imaju izraženije simptome, možda ove razlike možemo obrazložiti i uobičajenom spolnom razlikom i tipičnom socijalno prihvatljivom slikom, u okviru koje je djevojčicama „dopušteno“ osjećati stresne reakcije, dok dječacima nije. Oni moraju biti snažni i neosjetljivi.

Najčešće strategije nošenja sa situacijom nasilja su dijeljenje s nekim drugim (najčešće roditeljem) ili izbjegavanje. Indikativno je da je povjeravanje učiteljima tek na sedmom mjestu mogućih reakcija, i to iza prijavljivanja administratoru ili policiji. Ovaj rezultat odskake od rezultata kad je u pitanju neelektroničko nasilje i govori u prilog tome da djeca ne doživljavaju učitelje zainteresiranima za njihov život na internetu niti kao učinkovite zaštitnike u tom području njihovog života. Zato je važnije osnažiti učitelje da preuzmu odgojnu funkciju u ovom životnom prostoru djece.

Djevojčice će se značajno češće nego dječaci povjeriti nekome kao i prestati posjećivati stranicu ili internet uopće, te službeno prijaviti nasilje. Dječaci će se radije nego djevojčice smijati tom događaju, na elektroničko nasilje uzvratiti istom mjerom i neće poduzeti ništa. Na žalost, ove razlike potvrđuju već dobro usvojene tipične obrasce muškog i ženskog reagiranja i nošenja s opasnim i stresnim situacijama, te nas motiviraju da i kod dječaka razvijamo učinkovitije i na uzrok orijentirane načine nošenja sa stresom, s obzirom na to da su negiranje i nedjelovanje najnezreliji načini suočavanja sa stresom.

Kad su u pitanju stavovi djece prema elektroničkom nasilju, najveći stupanj slaganja iskazali su prema tvrdnji da se u slučaju elektroničkog nasilja osjećaju loše (3,57), zatim da se žrtva takvog nasilja postaje bez posebnog razloga (3,42) te da bi u slučaju elektroničkog nasilja u školi pokušali to zaustaviti (3,36). U ovim stavovima vidljive značajne razlike između dječaka i djevojčica: dječaci su nešto skloniji složiti se s tvrdnjama da je lakše izvući se zbog anonimnosti i da je zabavno slati anonimne uznemirujuće poruke.

Djeca koja trpe nasilje imaju podjednake stavove kao i ona koja nisu izložena nasilju, međutim djeca koja čine nasilje razlikuju se u stavovima od ove dvije skupine, i to naglašavajući prednosti anonimnosti, zabavu i lakše izvlačenje od posljedica, te umanjuju tvrdnje da je e-nasilje ozbiljnije, da netko postaje žrtvom bez posebnog razloga, a i rjeđe bi ga pokušali zaustaviti.

Subjektivne procjene učitelja o vlastitim reakcijama na različite oblike elektroničkog nasilja pokazuju da su učitelji svjesni da sve navedene situacije predstavljaju nasilje i u većini bi slučajeva poduzeli nešto. Najčešće bi se posavjetovali s nekim kolegom ili stručnim suradnikom, savjetovali bi dijete (nekad ispravno, a nekad neispravno) i kontaktirali roditelje djeteta ili druge službe. Međutim, zabrinjava činjenica da ipak postoji oko 17,5% učitelja koji **najvjerojatnije** ne bi reagirali jer djeca svašta pišu pod nadimcima, kao i oko 15,5% učitelja

koji **najvjerojatnije** ne bi ništa učinili jer to nije njihov posao. Ovi rezultati zabrinjavaju i opravdavaju strategiju da se prvo educira učitelje, pa da tek onda oni preuzmu edukaciju roditelja i učenika, te posebno naglašavaju potrebu za ozbiljnom raspravom i argumentacijom o tome zbog čega je posao učitelja da reagiraju na elektroničko nasilje (o čemu smo već pisali u priručniku Prekini lanac (2010).

Procjene roditelja o vlastitoj uključenosti u djetetovo korištenje internetom vrlo su visoke (3,45 – 4,41), međutim njihova djeca njihovu uključenost procjenjuju mnogo nižom (2,87 – 3,88), što može upućivati na to da su roditelji davali poželjne odgovore, ali i da djeca žele svoje šetnje internetom doživjeti slobodnijima nego što stvarno jesu. Po iskazu djece uključenost roditelja opada s dobi djece. Manje obrazovani roditelji manje su uključeni u djetetovo korištenje internetom.

Većina roditelja podupire školu u odluci da se u nastavku prevencije nasilja radi i na prevenciji elektroničkog nasilja, a tek nešto manje od 2% roditelja smatra da to ne bi trebao biti dio školske brige.

Literatura

Ćosić, I., Pregrad, J., Salečić, I., Tomić Latinac, M. (2010). Prekini lanac. Priručnik programa prevencije elektroničkog zlostavljanja. Zagreb, Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Edwards, A. L., Kilpatrick, F. P. (1948). A Technique for the Construction of Attitude Scales. *Journal of Applied Psychology*, 32, 374 – 384.

Elez, K. (2003). Nasilništvo i samopoimanje djeceosnovnoškolske dobi. Diplomski rad. Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

Etički kodeks istraživanja s djecom (2003). Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.

Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti? Zagreb. Školska knjiga.

Ortega, R., Mora – Merchan, J., Jäger, T. (2007). Acting against school bullying and violence. The role of media, local authorities and the Internet. Dostupno na <http://www.bullying-in-school.info/uploads/media/e-book - Acting against school bullying and violence.pdf>.

Pregrad, J. (2007). Priručnik projekta „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“. Zagreb, Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Willard, N. E. (2004). An Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats. Dostupno na <http://cyberbully.org/docs/cbcteducator.pdf>.

Willard, N. E. (2006). Cyberbullying and Cyberthreats. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.